

**MTA Law Working Papers
2016/6**

**„éjjel-nappal jó hangulatban dolgozunk és
igyekezünk
igazolni a belénk vetett reményeket”**

**Szembenézés – a népbíróságokról feketén-
fehéren**

Zinner Tibor

Magyar Tudományos Akadémia / Hungarian Academy of Sciences

Budapest

ISSN 2064-4515

<http://jog.tk.mta.hu/mtalwp>

„éjjel-nappal jó hangulatban dolgozunk és igyekszünk igazolni a belénk vetett reményeket”¹

Szembenézés – a népbíróságokról feketén-fehéren

Bevezetés

A Közép- és Délkelet-Európa országaihoz hasonlóan alakult magyarországi katonai műveletek idején, az 1944–1945-ös folyamatban lezajló eseménysorozat közepette bontakozott ki – a korszak megfogalmazása szerint – a „fasisztamentes Magyarország” megteremtését célzó komplex „számonkérési” rendszer, benne az egyre fokozódó, problémákkal teli, már annak idején is súlyos kritikákat kiváltó ítélkezés. A „fasiszta maradványok felszámolásának” folyamatában² – az igazolási eljárás, az internálás, a német kitelepítés, a népbíráskodás³ során – nem csupán azokat vonták (vonatták) különböző közigazgatási és népbírósági eljárások hatálya alá, akik büntetteket követtek el, hanem azokat is, akik a részben emigrációs, illegális, majd legális körülmények közepette megfogalmazott náciellenes, antifasiszta jellegű következetes forradalmi átalakulás megvalósításának esetleges vagy vélt ellenzői lehettek. Nem csupán azokat marasztalták el, akik a korábbi politikai berendezkedésekben bizonyíthatóan torz, emberellenes politikát valósítottak meg és elévülhetetlen bűnöket követtek el, hanem azokat is, akiknek háborús és népellenes bűnössé minősítése jogtalan, elítélése-meghurcolása törvénytelen

¹ Politikatörténeti Intézet Levéltára [a továbbiakban: PIL] 274. fond [a továbbiakban: f.], 10. csoport [a továbbiakban: cs.], 114. őrzési egység [a továbbiakban: ő. e.], 49. oldal [a továbbiakban: o.] Rákosi Máttyás levele Georgi Mihajlovics Dimitrovhoz, 1945. április 7.

A Moszkvában tartózkodó bolgár politikushoz a Szovjetunióból Magyarországra érkezett Rákosi leveleket intézett mindaddig, amíg Dimitrov vissza nem tért szülőhazájába. Ezek egyikének végén, 1945. április 7-én ekképp fogalmazott: „éjjel-nappal jó hangulatban dolgozunk és igyekszünk igazolni a belénk vetett reményeket”.

A tanulmányban említett személyek nevének valamennyi tagját csak első alkalommal szerepeltetjük.

² Törvénytelen szocializmus. A (Németh-kormány által felállított) Tényfeltáró Bizottság jelentése. Írták: dr. Zinner Tibor, dr. Szakács Sándor, dr. Habuda Miklós, dr. Svéd László, dr. Szomszéd Imre, Markó György és dr. Balogh Margit [a továbbiakban: Zinner et al. 1991]. Bp. [a továbbiakban Bp.], 1991. Zrínyi Kiadó és Új Magyarország, 18 és 37–38. o.

³ Az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1945. szeptember 11-én törvényerőre emelt négy miniszterelnöki rendeletet [a továbbiakban: M. E.]: a 81/1945, az 1.440/1945, az 5.900/1945. és a 6.750/1945. M. E. számon [a továbbiakban: sz.] korábban kiadottakat, és ekképp elfogadta az 1945. évi VII. törvénycikket³ [a továbbiakban: tc.]. Az 1943–1945. évi törvénycikkek [a továbbiakban: 1943–1945], Bp., é. n. Franklin, 90–110. o. Az 1945. évi VII. törvénycikk a népbíráskodás körében kibocsátott kormányrendeletek törvényerőre emeléséről.

volt. Három, az idő tájt egyre ismertebbé vált személyiség megnyilatkozásával érzékeltetjük a korabeli légkört.

Amikor az európai harctereken elhallgattak a fegyverek, egy vékonyka, majd' hetvenoldalas összeállítás jelent meg az immár módosított népbírósi rendeletnek tíz nappal korábban történt hatályba lépését követően nem sokkal. A népbíráskodás másodfokú fórumának, a Népbírósi Országos Tanácsának [*a továbbiakban: NOT*] egyik akkori tanácsvezetője, dr. Ries István írt hozzá bevezetőt 1945. május 10-én. A szociáldemokrata politikus, a korábbiakban ügyvéd heteken belül az igazságügyi tárca vezetője lett, és volt félévtizeden keresztül. Szerinte „ennek a felelősségre vonásnak kérlelhetetlennek és igazságosnak kell lenni, annak ellenére, hogy érezzük: ezeknek a bűnöknek az elkövetői nem várhatnak igazságot, csak megtorlást.⁴ [...] ezeknek a büntetőpereknek a vádlottjai nem emberi bűnözők, hanem vadállatok, akikkel szemben a köztudat nem tudja megérteni a humanizmust s bár a demokratikus kormány nem alkalmazkodhat a felzaklatott népi hangulathoz, de viszont nem is zárkozhat el attól teljesen és össze kell egyeztetnie a demokrácia fenséges eszméit a nép követelésével. [...] Gyors és határozott ökölcsepásokra van tehát szükség. [...] most már minden remény megvan arra, hogy a népbírósi a demokrácia legélesebb és a reakció számára a legfélelmetesebb fegyverei lesznek”.⁵ Dr. Ries szerint a felelősségre vonáskor lehetővé válik a gyors és teljes elégtételnyújtás. Úgy vélekedett, hogy a népbíráskodás „a nemzet pere megrontóival szemben, voltaképpen egy per, mely technikai szempontokból bomlik különböző perekre.”⁶

Hetekkel később a másik, immár nem illegális munkáspárt, a Magyar Kommunista Párt [*a továbbiakban: MKP*] Moszkvából hazatért egyik vezetője, Révai József azt írta a Szabad Népből, hogy „reakciós az, aki antikommunista”.⁷ Bekövetkezett a „rég Magyarországon meghatározó erővel bíró politikai tényezők egyre kevésbé differenciált értékelése, a korszak egyértelmű »fasiszta«

⁴ Minderről okkal rögzítette dr. Szakály Sándor: „...ez az ajánlás soha nem hagyatott figyelmen kívül”. In: Szakály Sándor: Történelem és publicisztika, Bp., 2015, Írott Szó Alapítvány, VERITAS Történetkutató Intézet és Magyar Napló, 272. o.

⁵ A népbíráskodásról szóló 81/1945. M. E. sz. és az ezt kiegészítő 1.440/1945. M. E. számú rendelet szövege és magyarázata. Magyarázatokkal ellátta dr. Ries István, a Népbírósi Országos Tanácsának tanácsvezetője, az előszót írta dr. Major Ákos, a Budapesti Népbírósi Elnöke. Bp., 1945. Politzer Zsigmond és fia Könyvkereskedés, 6, 8–10. o.

⁶ Zinner Tibor: XX. századi politikai perek. A magyarországi eljárások vázlata 1944/1945–1992 [*a továbbiakban: Zinner 1999*], Bp., 1999. Rejtjel Kiadó, 31. o. (Budapest Főváros Levéltára [*a továbbiakban: BFL*] Szolnoki Népügyészség Elnöki iratai, 1945. Eln. I. a. 35/6. 72.1946. IM X. [Népbírósi osztály – Z. T.] Az elsőfokú ítélettel szembeni jogorvoslat bejelentésénél a népügyészség által követendő irányelvek)

⁷ Szabad Nép, 1945. július 22. In: Révai József: Élni tudtunk a szabadsággal. Válogatott beszédek és cikkek (1945–1950), Bp., 1949. Szikra, 8–14. o.

minősítése”. A titokban kizárólagos hatalomra törekvők Moszkvából visszatért egyikének írása azt mutatta meg 1945 július 22-én, hogy „aki az MKP vezetés vagy egyáltalán a »sztálini« politika céljait keresztezi, vagy feltehető, hogy keresztezni meri, vagy egyáltalán akarja, az mind reakciós, az mind a »demokrácia«, egytől-egyig a »nép ellensége«, s úgy is kell bánni vele.”⁸ Mindez lehetőséget biztosított arra, hogy adminisztratív-igazságügyi nyomásnak vessék alá egyfelől azokat, akik ténylegesen háborús vagy népellenes bűnöket követtek el és másfelől azokat is, akiket akként nevesítettek. Az MKP politikájában a demokrácia-reakció fogalom-párra szűkült az érdekek tagoltsága. Ez már a kezdetektől meghatározóvá vált a politikai csatározások során. Révai egyfajta iránymutatásából fakadt, hogy az a kommunista vezetésű megfélemlítő szervezet számára potenciálisan milliókra tágította ki az ellenség fogalmát. Ennek jegyében vált parttalanná a múltban történeteket nemes egyszerűséggel „fasizmusnak” tituláló, haraggal és részrehajlással megtorló népbíráskodás.

Végül a NOT debreceni szervezője, első tanácselnöke, dr. Bojta (Burger) Ernő Béla szerint „az ítékezésnek egyrészt meg kell mutatnia, hogy *ma valóban változás folyik Magyarországon, – másfelől pedig elégtételt kell adni a megsértett millióknak.*⁹ Végeredményben a reakció elleni küzdelemhez az erkölcsi háttérrel és erőt az ítékezés adja meg. A reakció erejét nem lehet lebecsülni, mert jelentős érdekkört képez az a csoport, amelynek gestióit a demokratikus rend és fegyelem megsemmisítéssel fenyegeti.”¹⁰ Mindez törvényszerűen fakadt abból a szellemből, amit a népbírástól határokon belül és kívül elvártak. Ami ettől eltért, arra az egykori szegedi ügyvéd nem utalt.

A nemzetközi előzmények és a magyar tervek

Európában a Jaltáig történetekből fakadt, hogy a világegés sújtotta térség hatalmi szerkezete átrendeződött, és az utóbb győztesé vált angolszász–szovjet koalíció, a Három Szövetséges Kormány [*a továbbiakban: Szövetségesek*] ennek eredményeit kamatoztatták a vesztesekkel, a világháborút kirobbantó náci birodalommal és „csatlósáikkal” szemben. Horthy Miklós kormányzó küldöttei ugyan aláírták – Winston Leonard Spencer Churchill és Joszif Visszarionovics Sztálin ún. érdekszférás vagy százalékos megállapodása után¹¹ – alig 48 órával

⁸ Szakács Sándor – Zinner Tibor: A háború „megváltozott természete” – Adatok és adalékok, tények és összefüggések – 1944–1948 [*a továbbiakban: Szakács – Zinner*], Bp., 1997. Génius Gold, 47. o.

⁹ Kiemelés az eredetiben.

¹⁰ A népbíráskodás jogszabályainak gyűjteménye a Népbíráskodás Országos Tanácsának joggyakorlatával. Összeállította és jegyzetekkel ellátta: dr. Róth Jenő budapesti ügyvéd. Bp., 1945. Felelős kiadó: dr. Róth Jenő. 4. o.

¹¹ Amíg Sztálin egyetértett Churchill 50:50%-os ajánlatával a magyarországi érdekeiket illetően, addig órákkal később a szovjet külügyi népbiztos már elérte az angol külügyminiszternél, hogy ezt az arányt Moszkva javára, 80:20%-ra módosították.

később, 1944. október 11-én a moszkvai előzetes feltételeket egy majdan megkötendő fegyverszünethez, az október 15–16-ai budapesti országos események azonban azok hatályát elsodorták.¹²

1944 őszétől a katonai győzelmekre alapozott, egyoldalú fegyverszüneti okmányok, a „jaj, a legyőzötteknek” szellemében behatárolták a hazai politikai erők kényszerpályáját előbb közelebbi és távolabbi környezetében, majd Magyarországon is, itt 1945. január 20-ától, a megszállók mozgásterének korlátlanágával, kényszerítőerejével, hatalmi eszköztárával.¹³ Jaltában, 1945. február 9-én a résztvevők megállapodtak arról is, hogy a háborús bűnösök felett ne jogi, hanem politikai fórum ítélkezzék. A „Nyilatkozat a felszabadított Európáról” a jogi újjárendezésről úgy fogalmazott, hogy „a felszabadított népeknek” kell vállalniuk „a nácizmus és fasizmus utolsó maradványainak megsemmisítését és a maguk választotta demokratikus intézmények megteremtését”.¹⁴ A mindennapokban ettől utóbb úgy tértek el, ahogy a kivitelezők hatalmi helyzete alakult. Mi történt addig, amíg a Krím-félsziget üdülőhelyén elfogadott nyilatkozat ismertté vált?¹⁵

Kelet-Közép-Európa népeinek sorsáról a második világháború során a Szövetségesek 1941 decembere és 1944 októbere közötti tanácskozásain, tehát már évekkel Jalta előtt tárgyaltak, határoztak, majd ezt követték a Sztálin vezette Szövetséges Szocialista Szovjet Köztársaságok *[a továbbiakban: Szovjetunió]* további önkényeskedései. A moszkvai diktátor a pártjának és titkosrendőrségének uralma alá kényszerítettekkel szemben alkalmazott kegyetlen erőszakkal védte meg, majd valósította meg totális rendszerét. A nemzetközi elszigeteltségből azért törhetett ki, mert a nemzetiszocializmus hatalomra jutását követően a francia, majd a brit diplomácia ellensúlyt keresett az egyre erőszakosabb Adolf Hitlerrel és körével szemben. A Kreml erős embere azonban előbb nem velük „üzletelt”, hanem az 1939. augusztusi, Vjacseszlav Mihajlovics Molotov és Joachim von Ribbentrop által aláírt titkos paktum következményeivel elérte, hogy birodalma nyugati határait megváltoztathatta, mert elfoglalhatta Lengyelország és Románia keleti területeit,

¹² Szakács – Zinner, 75. o.

¹³ Zinner Tibor: Az új hatalom kiépítése, különös tekintettel a politikai rendőrségre *[a továbbiakban: Zinner 2014]*. Előadás a parlament felsőházi teremben 2014. szeptember 29-én a Megszállástól megszállásig konferencián. Lásd *[a továbbiakban: L.]* (rövidítve): Zinner Tibor: A kizárólagos hatalomért folyt a harc, Magyar Hírlap, 2014. október 24.

¹⁴ Teherán, Jalta, Potsdam. Dokumentumgyűjtemény *[a továbbiakban: Teherán...]*, Bp., 1972. Kossuth Könyvkiadó *[a továbbiakban: Kossuth]*, 2. bővített kiadás, 166 és 183. o. Fordította Zalai Edvin.

¹⁵ Zinner Tibor: Adalékok az antifasiszta számonkéréshez és a népi demokrácia védelméhez különös tekintettel a Budapesti Népbíróságra *[a továbbiakban: Zinner 1985–1]*. In: Budapest Főváros Levéltára Közleményei '84, Bp., 1985. BFL, 137–138. o.

valamint a balti államokat. Finnország az önvédelmi harcával azonban megmentette magát.

Az Egyesült Brit Királyság [*a továbbiakban: Anglia*] és Franciaország korábbi, 1934-től folytatott „megbékítési politikája” vezetett a müncheni egyezményhez 1938-ban,¹⁶ és a hadüzeneten kívül nem támogatták a lengyeleket sem 1939 szeptemberében. A második világháború poklából már majd két esztendő telt el, amikor vége szakadt az agresszorok együttmenetelésének, mert Hitler felrúgta a Kremllel kötött szövetséget, és 1941. június 22-én támadást indított ellene. Az angol kormányfő ekkor jelezte, hogy szövetkezni kíván a megtámadottal.

Az angolszászok közül előbb Churchill, majd Franklin Delano Rooseveltt is „fokozatosan beletörődött abba, hogy a Szovjetunió megtartsa az 1939-es paktum révén szerzett hódításait, majd elfogadta, hogy az Elbától keletre eső területek szovjet érdekszférának fognak minősülni”. Azt követően, hogy az Észak-Amerikai Egyesült Államok [*a továbbiakban: Egyesült Államok*] is bekapcsolódott a világégés harcaiba Japán támadása után, 1941. december 16-án az angol külügyminiszter találkozott a szovjet vezetőkkel Moszkvában, szövetséggé kívánván alakítani újszülött háborús együttműködésüket. A generalisszimusz azt javasolta Anthony Edennek, hogy kössenek egy titkos egyezményt, amelyben a szigetország „fogadja el a Szovjetunió 1941-es határait”. A vezető külügyér ezt akkor nem támogathatta, de utóbb mindent megtett Churchill és kormánya hozzájárulásának eléréséhez. Rooseveltt azt remélte, hogy a harcok elültével majd le tudja beszélni Sztálint hódításairól, és a második világháború után hazájának meghatározó szerepe lesz a jövőt formáló tanácskozásokon, a különböző békeszerződések megkötésekor. Szemben az elnöki álmokkal a szigetország vezetői okkal vélelmezték, hogy a nácizmus vereségét követően a Vörös Hadsereg ellenőrzése alatt lesz egész Közép- és Közép-Kelet-Európa. Ezért óhajtottak mielőbb megállapodni Sztálinnal. Elérni nála azt, hogy szavatolja a katonái által majd megszállandó országok függetlenségét, e megállapodásba vetett reményük – mint köztudott – nem vált valóra. Amikor 1943 októberében – előkészítendő a hetek múlva esedékes teheráni találkozót – a külügyi tárcák három vezetője a szovjet fővárosban tanácskozott, amerikai részről továbbra is csak arra összpontosítottak, hogy elérjék a Szovjetunió támogatását az Atlanti Charta céljaihoz és egy jövőendő új világszervezet gondolatához. Eden, immár Churchill egyetértésével azonban hallgatólagosan elfogadta Moszkva területi igényeit, de még mindig abban reménykedve, hogy ezzel megmenthető a térségben élők államainak függetlensége.

¹⁶ Hitler nem akart valójában „Münchent”, számára nem a néprajzi alapon történő megoldás volt kívánatos. (Pritz Pál: Magyarország és a nagyhatalmak 1938-ban, <http://www.nogradhistoria.eu/data/files/186782770.pdf> 6. o.)

Azután következett Teherán. Sztálin itt azt ígérte, hogy amint elül a csata az európai harctereken, győzelmük után három hónapon belül csatlakoznak csapatai a Japánnal szemben vívott küzdelemhez. Ez az Egyesült Államok véráldozatának csökkenésével járhat. Churchill viszont elfogadta, hogy „Lengyelország keleti határa a szovjet elképzelésnek feleljen meg (Sztálin ügyesen az 1920-ban¹⁷ [George Nathaniel] Curzon akkori brit külügyminiszter által a lengyel többségű területek keleti határát jelölő vonalra hivatkozott), s a »három nagy« megállapodott, hogy a lengyeleket az Oderáig terjedő német területekkel fogják kompenzálni.”¹⁸ Miképp és így történt-e?

1943. december 1-jén Roosevelttel vetette fel Teheránban, hogy tárgyalják meg „Lengyelország és Németország kérdését”, Churchill pedig emlékeztetett „a már említett példára a három gyufával, amelyek közül az egyik Németország, a másik, Lengyelország, a harmadik a Szovjetunió. Mind a három gyufát el kell tolnunk nyugat felé, hogy megoldjuk a szövetségesek előtt álló egyik legfőbb feladatot: a Szovjetunió nyugati határainak a biztosítását...” Sztálin tudakolta is rögvest, hogy mit jelent e három gyufa? Az angolok nem rejtették véka alá, hogy „Németország rovására” akarják a változtatásokat. Ezután Sztálin már nem kertelt: „arról van szó – szögezte le –, hogy az ukrán területeknek Ukrajnához, a belorusz területeknek pedig Belorussziához kell kerülniük, vagyis köztünk és Lengyelország között a szovjet alkotmányban rögzített 1939-es határoknak kell fennállniuk. A szovjet kormány e határok mellett foglalt állást, mert ezt tartja helyesnek.” A találkozó e tárgyalási fordulójának végén mind Churchill, mind Sztálin összegzett a lengyel határok ügyéről, azt követően, hogy előzőleg még Németország feldarabolásáról vitatkoztak. Churchill szerint közöttük „elvben az a megállapodás született, hogy a lengyel állam és nép fészkének az úgynevezett Curzon-vonal és az Odera-vonal között kell elterülnie, Lengyelországhoz csatolva Kelet-Poroszországot és Oppeln tartományt. A határok végleges megvonása még beható tanulmányozást igényel, és egyes helyeken esetleg áttelepítéseket tesz szükségessé.” Sztálin azonnal replikázott: „Oroszországnak nincsenek jégmentes kikötői a Balti-tengeren. Az oroszoknak ezért szükségük lenne Königsberg és Memel jégmentes kikötőire és Kelet-Poroszország területének megfelelő részére. Annál is inkább, mivel történelmileg ősi szláv területekről van szó. Ha az angolok egyetértenek azzal, hogy az említett területeket mi kapjuk meg, egyetértünk a Churchill által javasolt formulával.”

¹⁷ Helyesen: 1919 decemberében.

¹⁸ Jeszenszky Géza: Hogyan kerültünk szovjet fennhatóság alá? Magyar Szemle, Új folyam, XXIV. 9–10. szám.
http://www.magjarszemle.hu/cikk/20060815_hogyan_kerultunk_szovjet_fennhatosag_ala

Az angol kormányfő nem tehetett mást, mint jelezte, hogy a „nagyon érdekes” javaslatot „okvetlenül” tanulmányozni fogja.¹⁹

A képmutató, patetikus hangvételű közös nyilatkozatban mindezekről azonban szó sem esett, ellenben annak utolsó előtti bekezdéseként az olvasható, hogy „baráti tanácskozásaink végeztével bizakodva várjuk azt a napot, amikor a világ valamennyi népe szabadon élhet, minden zsarnokságtól mentesen, saját törekvéseinek és lelkiismeretének megfelelően”.²⁰

A térségben a helyzetteremtő képesség így alakult ki a nem az angolszászok, hanem a nácizmus képviselőit és helyi támogatóit elűző Vörös Hadsereg uralma alá kerülő országokban. Mindez azt jelentette nem csupán elvben, hanem a gyakorlatban is, hogy mindazok, akik Sztálin jövőbeli „birodalomteremtő” elképzeléseivel egyetértettek vagy önös, saját országaikon belüli hatalmi céljaik megvalósításakor rá és erőhatalmi szervezeteire kívánták támaszkodni, lehetőséget kaptak arra, hogy saját, a Kreml erős emberének vágyaitól el nem térő, meghatározó szovjet politikusokkal előzetesen egyeztetett direktíváikat megvalósítsák. Ebben a történelmi helyzetben miként merült fel a felelősségre vonás ügye ez idő tájt nemzetközi, illetve magyar relációban?

Előbb lord Robert Vansittart, az angol kormány adminisztratív államtitkára, a Külügyminisztérium diplomáciai főtanácsadója fejtette ki Anglia álláspontját a háborús bűnösségről, majd Londonban kibocsátották a Szövetségi Nyilatkozatot 1942. január 13-án. Érzékeltetni lehetett ezekből, hogy a győztesek nem kívánnak napirendre térni a bűnök felett, mint tették az első világháborút követően. Szólt erről az amerikai elnök és a szovjet külügyi népbiztos is ebben az esztendőben. Sztálin a magyarokról rendkívül kemény véleményt fogalmazott meg 1941 decemberében, amikor azt közölte Edennel, hogy „a magyarok rosszabbak az SS-nél”, utalva a megszálló erők tevékenységére.²¹ A vezető szovjet külügyér Sir Archibald Clark Kerr, moszkvai brit nagykövethoz levelet írt 1943. június 7-én. Ebben – többek között – kifejtette, hogy „azért a fegyveres segítségért, amelyet Magyarország Németországnak nyújtott, valamint azokért a gyilkosságokért és erőszakos cselekményekért, fosztogatásokért és gyalázatoságokért, amelyeket a megszállt területen követtek el, a felelősséget

¹⁹ Teherán..., 72–79. o. Sztálin országa nyugati, Lengyelországgal közös határával összefüggő célját végül Jaltában érte el.

²⁰ Uo. 82. o.

²¹ Más történészek kutatási eredményeire utalva idézi egymásnak ellentmondó, pontatlan forrásmegjelöléssel bevezető tanulmányában – Az elhallgatott népiirtás – Krausz Tamás. In: A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban. Levéltári dokumentumok 1941–1947, Bp., 2013. L'Harmattan, 26–27. o. Második kiadás.

nemcsak a magyar kormánynak kell viselnie, hanem nagyobb vagy kisebb mértékben a magyar népnek is”.²²

Az 1943. október 19–30. között Moszkvában tartott külügyminiszteri értekezleten már állást foglaltak a náci háborús bűnösökről, az olaszországi kibontakozásról szóló nyilatkozat hetedik pontjában pedig azt rögzítették, hogy „a fasiszta vezetőket és más háborús bűnösöként ismert vagy gyanúsított személyeket le kell tartóztatni és az igazságszolgáltatásnak átadni”. Nyilvánvalóvá vált, hogy a világháború kirobbantói és a velük együtt menetelők nem maradhatnak büntetlenek a csatazaj elülte után, és a győztesek felelősségre vonják a közelmúlt szörnyűségeinek elkövetőit. A harminckét szövetséges nemzet nevében kiadott állásfoglalás a jaltai nyilatkozat előzményének tekinthető. A Krím-félsziget üdülőhelyén, 1945. február 9-én Churchill utalt az 1943-as moszkvai nyilatkozatra s a Szövetségesek vezetői megállapodtak arról is, hogy a háborús bűnösök felett ne jogi, hanem politikai fórum ítélkezzék. A két nappal később elfogadott „Nyilatkozat a felszabadított Európáról” tartalmazta a jogi újjárendezés követendő útját is. Ám a mindennapok gyakorlata ettől utóbb akként tért el, ahogy a kivitelezők hatalmi helyzete alakult.

A szovjetek 1943. júniusi álláspontjának a módosulása 1944 őszén alapvetően a Vörös Hadsereg harci eredményeitől függött.²³ Ezért már eltekintettek a magyar tisztikar kollektív felelősségre vonásától, de ezt továbbra is tervezték a háborús bűnösök esetében. Az Egyesült Államok a magyar háborús bűnösökről 1944. július 26-án foglalt állást meg nem vitatott javaslatában. Az ajánlott megadási feltételek között olvasható, hogy „kötelesek a magyarok a szövetségesek utasításait teljesíteni, és ki kell szolgáltatniuk a háború bűnösöket is”. Amennyiben Magyarország ellenáll a Führer birodalmának, akkor „a magyar háborús bűnösök megbüntetését egy bizottság vagy más szerv is végezhetné”. Az amerikai javaslat egyfelől az 1945. január 20-ai fegyverszüneti szerződésnek a háborús bűnösök kiadatására vonatkozó 14. pontja őisének tekinthető, másfelől benne foglaltatott a népbíróság („egy bizottság vagy más szerv”) gondolata is. Az angol javaslatot sem vitatták meg a Szövetségesek, miután Magyarország politikai berendezkedéséről alkotott

²² Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban. Összeállította, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta: Juhász Gyula, Bp., 1978. Kossuth, 158–159. o.

²³ Korom Mihály: Magyarország Ideiglenes Nemzeti Kormánya és a fegyverszünet (1944–1945), Bp., 1981. Akadémiai Kiadó, 205. o.

Vélhető, hogy Moszkva követelte október 21-ei parancsában Miklós Béla, a Vörös Hadsereg oldalára átállt vezérezredes felhívott „a hazaárulókkal való könyörtelen leszámolásra”.

véleményük eltért attól, amit Moszkvában erről vallottak, és Londonban a háborús bűnösségről is másképp, sokkal objektívebben vélekedtek.²⁴

Minderről, a pár esztendő alatt átformálódott nemzetközi összefüggésrendszerrel, még Jalta előtt, 1945. február 8-án Révai úgy nyilatkozott a kommunista pártvezetés nevében, hogy a „teheráni értekezleten a szocialista Szovjetunió a polgári Angliával és Amerikával hosszan tartó egyetértésre és szövetségre rendezkedett be. Ez a teheráni politika meg kell, hogy szabja a mi politikánkat is. Nem tekinthetünk el a Szovjetunió nemzetközi politikájától, amikor Magyarországon, ezen a kis magyar földön meg akarjuk szabni a mi politikánkat. A kommunisták mindig nemzetközi politikát csináltak, és nemcsak a maguk kis hazai szemétdombjából indultak ki. Mi nemzetközi párt voltunk, amikor volt Kommunista Internacionálé, és ma is azok vagyunk, amikor nincs Kommunista Internacionálé. Mit jelent nemzetközi politikát folytatni? Ez elsősorban azt jelenti: támogatni a Szovjetunió nemzetközi politikáját. Ha mi most Magyarországon arra törekednénk, hogy proletárdiktatúrát csináljunk, akkor az nem nemzetközi, hanem szűk nacionalista politika volna, akkor nem törődnék a Szovjetunió nemzetközi politikájával, sőt közönséges provokáció volna, mert alkalmas volna arra, hogy ellentéteket provokáljon ki a Szovjetunió és szövetségesei, Anglia és Amerika között.”²⁵

A kommunista célok megvalósítása „koalíciós” programként

Miként alakult a nemzetközi erőhatalmi tényezők teremtette viszonyok közepette a magyar kommunisták álláspontja a jövő számonkéréséről? A Vörös Hadseregnek a Kárpát-medencében elért hadisikereit követően – érthető helyzeti előnnyel – leghamarabb egyfelől a Magyarhonban az illegalitásban, másfelől a Moszkvában élő magyar kommunisták fogtak immár jövőt illető programalkotásba. Mind a budapesti pártvezetés, mind a moszkvai „Bizottság” programjának alakulása s a végső változata ismert.

Az illegális hazaiak 1944. szeptember 1-ei kiáltványukban követelték a magyar Gestapo azonnali megszüntetését, tagjainak és vezetőinek azonnali letartóztatását és bíróság elé állítását. A Kállai Gyula és Rajk László készítette 1944. október 2-i akcióprogram tervezetében foglalkoztak a háborús bűnösséggel és a népbíraskodással. A 12. pont szerint az egyik legfőbb feladat „a háborús felelősök letartóztatása, vagyonuk elkobzása és népítélet elé állítása”,

²⁴ Zinner 1985–1, 138. o.

²⁵ Szakács – Zinner, 41–42. o.

a 13. pont a háborús károsultak kárpótlását és a bűnösök vagyonának elkobzását tárgyalta.²⁶

A budapesti kommunisták tervei számos ponton eltértek a Moszkvában tartózkodó magyarok akcióprogramjában rögzítettektől. A Szovjetunió fővárosában 1944. szeptember 28-án tanácskozók egyéb antifasiszta követeléseik mellett azt is tervezték, hogy „a hazaárulók és háborús bűnösök feletti ítélkezésre külön bíróságokat kell szervezni”, továbbá „a háborús bűnösöket és hazaárulókat le kell tartóztatni és a különbíróságnak átadni”, köztük a kormányzót, az 1941. április 6-a óta hivatalban volt kormányok összes minisztereit és politikai államtitkárait. A vita során egyfelől javasolták a háborús bűnösök vagyonának elkobzását, másfelől felmerült, hogy ne kössék a felelősségre vonás időpontját 1941 áprilisához.²⁷

A magyar fővárosban tervezett kommunista elképzelések érdemben nem válhattak a MKP tevékenységének vezérfonalává. Főképp azt követően, hogy Georgi Mihajlovics Dimitrov a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front [*a továbbiakban: MNFF*] Gerő Ernő és Révai által írott programját eljuttatta a moszkvai birodalom vezetőihez, akik azon olyan taktikai módosításokat is végrehajtottak, hogy abba például belekerült a magántulajdon védelmének szükségessége. A program lényegi, jövőt formáló elemeit így valójában nem Szegeden, Debrecenben, illetve/avagy Budapesten, hanem a Szovjetunióban vetették papírra szeptember utolsó hetében s azt követően.²⁸ A hatalomra kerülni vágyók elképzelései nem térhettek el egyfelől sem a Szövetségesek céljaitól, másfelől Sztálin és köre világbirodalom teremtő vágyaitól. Ez a kommunista akcióprogram tekinthető az MNFF szegedi programja őséne. A háborús bűnösség tekintetében – érzékeltetve a moszkvai ukázokat – kimaradt belőle a kormányzó eltávolítása és a felelősségre vonása, bővült a háborús bűnösök vagyonának elkobzásával és az időhatár cezúra is eltűnt.

A többi magyar politikai erőcsoport is megfogalmazta jövőbeli céljait, terveit, egyik korábban, másik később. A Polgári Demokrata Párt követelte a nemzetiszocialista megszállás idején okozott károk számbavételét, „a hatálytalanított zsidótörvények és rendeletek következtében, továbbá az egyébként kárt szenvedetteknek kártalanítását a háborús és nyilas bűnösöknek a

²⁶ A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai 1944–1948, Bp., 1967. Kossuth, 25–30. o. Szerkesztette: Rákosi Sándor és Szabó Bálint. A Kommunista Párt Központi Bizottságának programtervezete a háború utáni időkre.

²⁷ Gerő válasza Korom Mihály történész kérdéseire, 1972. július 12. A nemrég elhunyt szakember bocsátotta a kéziratot a szerző rendelkezésére még a '80-as évek második felében.

²⁸ Zinner 1985–1, 139 és 162. o. A debreceni és a szegedi program között az volt a különbség, hogy a szegedibe – miután állítólag Apró Antal vitte magával az 1944. októberi program szövegét Budapestről Szegedre, annak alapján – nem a „háborús”, hanem a „felelős bűnös” meghatározást tartalmazta.

jogerős ítélet alapján elkobzás alá kerülő vagyonából, az ország romlásáért felelős bűnösök felelősségre vonását”. A szociáldemokraták a XXXIV. pártkongresszuson, már a potsdami konferencia után fogadták el akcióprogramjukat, benne rögzítve, hogy „a demokráciaellenes bűncselekmények megtorlása a jövőben is a népbíróságok feladata”.²⁹

Az 1944. októberi, a kormányzó vezette átállási kísérlet kudarca nyomán tehát új helyzet teremtődött. A hadműveletek következtében a trianoni határok mögé visszaparancsolt országban szétesett a korábbi uralmi, igazgatási, rendészeti és elnyomó szervezet. Helyette olyan hatalmi berendezkedés jött létre, amiben valamennyi – külső és belső – politikai erő az adott katonai helyzethez, és kizárólag a Szövetségesek egyetértéséhez igazodva törekedhetett politikai céljai megvalósítására. Az új törvényhozó, valamint a végrehajtó hatalom azonban közel sem bírhatta a bizalmát az ország voksolásra jogosult teljes lakosságának. A kommunista-, szociáldemokrata, kisgazda- és nemzeti parasztpárti, valamint „pártonkívüli” politikusokból álló „koalíciós” kormányt megválasztó hasonlóképp ideiglenes törvényhozás összetételét ezért erőteljes baloldali túlsúly jellemezte a kezdetektől. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány feladata a megfelelő életkörülmények újbóli megteremtése s az újjászervezés volt, igazodva a fegyverszüneti állapothoz.³⁰

A moszkvai magyarok Gerő és Révai fogalmazta akcióprogramjának egy példányát a szovjet fővárosból hazaindulók magukkal is hozták. 1944. november 5-én Szegedre érkezett Farkas Mihály, Gerő, Nagy Imre és Révai is, Rákosi Mátyás január végén követte őket.³¹ Ez a dokumentum „Magyarország demokratikus újjáépítésének és felemelkedésének programja” azonos címmel ismertté vált Szegeden 1944. november 30-án, majd némi módosítással immár koalíciós, többpárti programmá ugyanott, végül Debrecenben egyfelől ideiglenes nemzetgyűlési, másfelől kormányprogramként. Mindarról, ami ’44 decemberétől Magyarországon ekképp kezdetét vette, arról Moszkvában határoztak. Ott az első fejezet második pontja rögzítette a háborús bűnösök népbíróság elé állítását, vagyonuk elkobzását.³² Mindez Szegeden a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front dokumentumában így vált ismertté: „2. A hazaárulókat, a háborús bűnösöket le kell tartóztatni és átadni az erre a célra létesítendő népbíróságoknak. Vagyonukat el kell kobozni.”³³

²⁹ Balogh Sándor – Izsák Lajos: *Pártok és pártprogramok Magyarországon (1944–1948) [a továbbiakban: Balogh – Izsák]*, Bp., 1977. Tankönyvkiadó, 162, 198 és 205. o.

³⁰ Zinner 1999, 7. o.

³¹ V. ö. Korom Mihály i. m. 235–268. o! Utóbb, decemberben Sztálin és Molotov is észrevételezte és ezért módosították is. A két vezetőtestület egyesült 1945. február 23-án a magyar fővárosban, az MKP Központi Vezetőségének megválasztott főtíkára Rákosi lett.

³² Uo. 265–266. o.

³³ Balogh – Izsák, 162. o.

Október 27-én a Szovjetunió Állami Honvédelmi Bizottságának határozata tartalmazta, hogy egyrészt miként kell kezelni a lakosságot, másrészt a katonai, illetve fegyverszüneti helyzetre vonatkozó hatalmi-uralmi utasításokat. Ez az ukáz a magyarországi hadműveletek alatt s után a „felelős” parancsnokokra „mindenre kiterjedő állásfoglalást” írt elő, a „háborús és népellenes bűnözők felelősségre vonását államhatalmi feladatnak” minősítette.³⁴ A Moszkvából hazatértek, akik a szovjet vezetés irányítása alatt dolgoztak, előbb részt vettek a háborús (megszállást előkészítő) propaganda, illetve „frontmunkában”; és végeztek, irányítottak felderítést, szervezést, előbb Gerő, majd Farkas felügyeletével. Sőt, többen közülük részt vettek a Sztálin, Molotov és társaik vezetésével megformált átállítási, berendezkedési tervek előkészítésében. Ismerhették „a nagy Sztálin” felfogását „a folyamatban lévő háború megváltozott természetéről”. E szerint „ez a háború elüt a múlt háborúitól: ha valaki területeket foglal el, ezekre a területekre rákényszeríti a maga társadalmi rendszerét. Mindenki, amennyiben hadserege képes erre, a maga rendszerének szerez érvényt. Másképp nem is volna lehetséges.”³⁵

Mindaz, ami Moszkvában 1944. október 11-én, majd alig száz órával később a magyar fővárosban történt, Magyarország jövőbeli sorsát behatárolta. A különböző indíttatású 1944. október közepi, illetve decemberi szegedi, valamint debreceni remények 1945. január 20-án szertefoszlottak. Ugyanis a feltétel nélküli kapituláció elvének Magyarországra való kényszerítésével bekövetkezett angolszász oldalról a Sztálinnak és vazallusainak eladott ország állapot, a Szövetséges Ellenőrző Bizottságon [*a továbbiakban: SZEB*] belüli szovjet hegemoniával. Az ország lakossága mindezt az angol(szász) „megbékítési” politika újabb kudarcként élhette meg és túl (évtizedeken keresztül).³⁶ Ezért értünk egyet azzal a sommás értékeléssel, miszerint „az 1944 és 1949 közötti átmeneti időszakot »népi demokráciának« vagy »koalíciós éveknek« nevezni [...] olyan eufemizmus, amely éppen az átalakulás lényegét és irányát hagyja homályban. Az, hogy ezt sokan nem látták előre, mások pedig nem így élték meg, nem változtat azon, hogy a Szovjetunió és a magyar kommunisták célja kezdettől az ország szovjetizálása volt.”³⁷ Mindezek

³⁴ Korom Mihály i. m. 217 és 274. o.

³⁵ Milovan Gyilas: Beszélgetések Sztálinnal, Brüsszel, 1963. Nagy Imre Politikai és Társadalomtudományi Intézet, 118. o. Idézi: Szakács – Zinner 1997, 44. o.

³⁶ Gyöngyösi János, az Ideiglenes Nemzeti Kormány külügyminisztere meg sem kérdezhette telefonon felettesét vagy a kormánytagokat, hogy aláírhatja-e vagy sem az elé tett dokumentumot, hanem azt alá kellett írnia.

³⁷ Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században, Bp., 2010. Osiris Kiadó, 271. o. Idézi „Törvényes” megszállás. Szovjet csapatok Magyarországon 1944–1947 között. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta L. Balogh Béni. Bp., 2015. Magyar Nemzeti Levéltár, 25. o.

ismeretében okkal tehető fel a kérdés, miképp értékelhető ennek ismeretében a népbíróságok 1945. február–1950. április közötti ítélkezése?

A titkosrendőrség

Miután a magyar „háborús és népellenes bűnözők felelősségre vonását államhatalmi feladatnak” minősítették Moszkvában, ezért a tisztogató, megtorló, megfélemlítő, elnyomó szervezet kialakításában a helyzetteremtő képesség a Vörös Hadsereggel együtt „érkező” szovjet állambiztonsági szervek, az 1943–1946 között fennállt NKGB³⁸ munkatársait illette. Ők kezdték meg azt a front mögötti szervezőmunkát, ami az új magyar szervek felállításának feltételeit biztosította.³⁹ Emellett számos személyt tartóztattak le a harcok elültével, miután tájékozottak voltak lakcímükről. Elég utalni dr. Méhes Ignác (végül) kúriai bíróra, aki annak idején a Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék dr. Töreky Géza elnökölte büntetőtanácsának egyik tagjaként Fürst Sándort és Sallai Imrét ítélte halálra.⁴⁰ A rendőrségi és politikai rendőrségi pozíciók zömét az MKP szerezte meg, és tagjai meghatározó szerepet tölthettek be a kezdetektől.⁴¹ Sőt, számos esetben a „koalíciós” pártok tagjaiként váltak ismertté a közvélemény előtt, miközben titokban a kommunista párt tagjai voltak, közülük a belügyminiszter, „nemzeti parasztpárti” Erdei Ferenc mellett az egyik legjelesebb a budapesti főkapitány, a „kisgazdapárti” Sólyom László volt.⁴²

Zömmel „szervezett munkások” alkották az új gárdát, ők, mint „ellenállók”, illetve „megbízhatónak tűnő” egyének lettek az állomány tagjai. Ennek ellenére – miként Rákosi Dimitrovot erről is tájékoztatta alig egy héttel a főváros ostromának befejeződése után, február 19-én – „új veszély a hazatérő zsidók felbukkanása is, akik [...] a rendőrségnél hamarosan vezető befolyásra tesznek szert. [...] a pártot erősen elzsidósodottnak tekintik. E volt munkaszolgálatosok jelentős része korrupciós karrieristának bizonyul és nagy károkat okoz pártunk tekintélyének. [...]”⁴³ Mindezt kiegészíti Rákosinak Háy Lászlóhoz, az MKP moszkvai képviselőjéhez 1945. március 5-én írott levelének alábbi részlete: „rendkívül hátráltatja munkánkat, hogy bár Budapest és a nagyvárosok rendőrkapitányai párttagok, de valamennyi kivétel nélkül kezdő és

³⁸ Narodnij Komisszariat Goszudarsztvennoj Bezopasznosztyi = Állambiztonsági Népbiztosság

³⁹ Zinner Tibor: Népbíráskodás Magyarországon, 1945–1950, Rubicon, 2015/4. 64. o.

⁴⁰ Dr. Méhest 1945. március 23-án tartóztatták le.

⁴¹ Rákosi Mátyás: Népi demokráciánk útja, Bp., 1952, Szikra, 53–54. o. „Egyetlen hely volt, amelynek vezetését pártunk az első perctől kezdve magának követelte, és ahol semmi néven nevezendő megoszlásba, koalíciós számarányba nem ment bele: ez az Államvédelmi Hatóság [a továbbiakban: ÁVH] volt... Keményen kézben tartottuk, s gondoskodtunk róla, hogy a népi demokráciáért folytatott harcnak biztos és éles fegyvere maradjon.”

⁴² Kovács Imre: Magyarország megszállása, Bp., 1990. Katalizátor Iroda, 251. o.

⁴³ PIL 274. f. 10. cs. 114. ő. e. 42. o.

amateur. Nem tudom a helyzetet jobban jellemezni, mint azzal, hogy a budapesti politikai rendőrség vezetői[t] én próbáltam kioktatni a nyomozás és vallatás kezdő alapelemeinek halvány segédfogalmaira.”⁴⁴ A világegést túlélők térfoglalását mutatta, hogy azok is titkosrendőrök lettek, akiket kizárólag a „bosszúvágy”, a „kapzsi kereseti lehetőség, szadisztikus ösztönöknek és hajlamoknak a kielégítése indított arra”. Mi több, „sokan a múlt rendszer bűnösei közül is” kerestek itt „menedéket”. Minderről a főállamügyész-helyettes népügyész tájékoztatta a SZEB Pest megyei kirendeltségét 1945. szeptember 24-én.⁴⁵

Ahhoz, hogy valakit meg lehessen vádolni, majd bírák, adott esetben népbírák elé állítani, ahhoz előbb a titkosrendőrségnek kellett őrizetbe venni az illetőt. Az új szervezet kialakításakor az ország fővárosában kizárólagossá tettek a kommunista befolyást. Budapesten felszámolták a különböző illegális rendőri szervezeteket. A Sólyom mellé kinevezett Kádár János főkapitány-helyettes erről is tájékoztatta a civis fővárosban lévő belügyminisztert, és beszámolójában nem hallgathatott sem a belső gondokról, sem a megszállók okozta konfliktusokról.⁴⁶ A politikai rendőrség megszervezésével 1945. január 17-én Péter Gábort bízták meg.⁴⁷ Ő, a Debrecenből érkezett, és a szovjetek, főképp a kémelhárítók hathatós támogatását élvező, Tömpe András vezette „Belügyi Részleggel”, nyomozócsoporttal szemben érvényre juttathatta a budapesti kommunisták elképzeléseit, és így alapította meg február 2-án az osztályt „80 főnyi, válogatott, teljesen új testület” formájában. Ehhez csatlakoztak 1945. február 26-án (hivatalosan is) a Debrecenből érkezettek, a kb. 100 főnyi legénységgel együtt.⁴⁸ A B. M. egykori Útlevélosztályának VI. Eötvös utcai helyiségeiből távozva, a kezdeti napok után a VI. Andrássy út 60. bérházban rendezték be székhelyüket, majd a környező épületeket is elfoglalták. A hó végén a központban 205, a kerületekben 308 nyomozó teljesített szolgálatot. 1945 nyarán a testületek 95%-a kommunistákból állt.⁴⁹

⁴⁴ PIL 274. f. 10. cs. 43. ő. e.

⁴⁵ BFL XXV. 2. a. 8. H. 53. Budapesti Népügyészség Elnöki iratok. Vélemény a Nemzetközi Szövetséges Ellenőrző Bizottság Pest megyei Kirendeltsége számára a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitánysága Politikai és Rendészeti Osztályáról, 1945. szeptember 24.

⁴⁶ Belügyminisztérium Központi Irattára [a továbbiakban: B. M. Kp. Ir.] Erdei Ferenc belügyminiszter irathagyatéka. Kádár János levele a belügyminiszterhez [a továbbiakban: Kádár levél], 1945. február 9.

⁴⁷ Dr. Bauer Miklósné (Schönberg Judit, „Jucó”) 1985-ben vetette e sorok szerzője számára, hogy mellette ki volt a további tíz alapító.

⁴⁸ Kádár levél. A politikailag tájékozatlan Kádár levelében azt írta a Debrecenből érkezettekről, hogy „amilyen örömmel üdvözölte a főváros lakossága az első fegyveres rendőröket, olyan súlyos csalódást keltettek ezek sorozatos túlkapásai. Ennek megszüntetésére javaslom a debreceni csoport alárendelését a budapesti főkapitányságnak”.

⁴⁹ Zinner Tibor interjúja dr. Décsi Gyulával, 1984. április 12. (Zinner Tibor birtokában)

A politikai rendőrség már osztályá szerveződése előtt megkezdte „begyűjtő” tevékenységét, a szinte válogatás nélküli lefogásokat, és a kihallgatásokat követően, 1945. január 29-én Kádár már aláírhatta az első néptörvényszéki tárgyaláshoz vezető vádindítványt a 124 rendbeli gyilkosság elkövetésével gyanúsított, valamint a harcterekre hurcolt munkaszolgálatosokkal szemben kegyetlenkedő keretlegények ügyében.⁵⁰

A budapesti politikai rendőrség feladata – vezetőjének 1945. február 20-ai feljegyzése szerint –: „a nyilasok, fasiszták lefogása, néptörvényszék elé állítása, a demokratikus Magyarországgal szemben álló mindennemű szervezkedés és mozgalom likvidálása. Anyagának 60 százalékát a társadalom közreműködése (feljelentések, besúgások), 40 százalékát saját kezdeményezés (nyomozás) útján kapja meg.”⁵¹ Péter szerint a „feljelentések nagy része alaptalan és bosszú műve volt”.⁵² A politikai rendőrségen elfogult tanúk, hamis felismerők és fel nem ismerők, gyanús mentővallomásokot tevők, gyanúsítottak ártatlanságát és akasztását követelők között gyakorta voltak zsidók, és – miként utóbb Bibó István szintén utalt rá – ekképp magatartásukkal gerjesztették az antiszemitizmust.⁵³

A pártvezéri instrukciók alapján a kezdetektől volt jelen a fizikai terror, a kényszerítés, a „beismerő vallomások” fetisizálása. Utóbb, 1947 áprilisában Péter erre is célzott az orosz illetékesek előtt, amikor kijelentette, hogy a vizsgálatoknál a legfőbb feladat, hogy „mindent fizikai kényszer nélkül éadjunk el. Nem állíthatjuk – hangzott önkritikája –, hogy e téren nálunk minden rendben van, de ahhoz képest, ami itt korábban volt – árulta el szervezete mindennapos gyakorlatát és igazi arculatát –, kétségtelenül tapasztalható fejlődés.”⁵⁴

Az NKGB tisztje, Orlov tanácsos lett az összekötő a szovjet és a magyar politikai nyomozó szervek között. „Ezen a téren az együttműködés teljesen kifogástalan.” – rögzítette a belügyminiszterhez küldött 1945. február 15-i feljegyzés.⁵⁵ 1945. február-március fordulóján megjelent Magyarországon

⁵⁰ Rotyis Péter főtörzsőrmestert és Szívós Sándor szakaszvezetőt 1945. február 4-én nyilvános akasztással végezték ki az Oktogonon.

⁵¹ PIL 274. f. 11/10. ö. e. 6. o. Tájékoztató a politikai rendészeti osztályról, 1945. február 20.

⁵² Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára [a továbbiakban: ÁBTL] V – 150342. Beszámoló a politikai rendőrség munkájáról, 1945. április vége

⁵³ Bibó István: Harmadik út, Róma, 1960. kiadó nélkül, 329–335. o.

⁵⁴ Moszkvának jelentjük. Titkos dokumentumok 1944–1948. Bp., 1994. Századvég, 170. o. Szerkesztette: Izsák Lajos és Kun Miklós. G. I. Korotkevics, az SZKP KB Külföldi Információs Osztálya osztályvezetői titkárságán dolgozó magyar referatúravezető feljegyzése a Péterrel folytatott megbeszélésről, 1947. április.

⁵⁵ B. M. Kp. Ir. 0004/1945. Andreánszky István jelentése a belügyminiszterhez, 1945. február 15.

Mihail Iljics Belkin szovjet államvédelmi altábornagy. Vele Péter – emlékei szerint – először 1945. március közepén találkozott.⁵⁶ Belkin a második világháborút követően – székhelye Baden bei Wien-ben volt – júliustól (egyúttal a SZEB budapesti egyik delegáltjaként) gyakran találkozott a magyar (budapesti) államvédelem vezetőjével a fővárosban, Mosonmagyaróváron stb. Belkin társaival együtt meghatározó szerepet játszott a sztálini állambiztonsági gyakorlat magyarországi átültetésében, a magyar államvédelemnek „nagy segítséget nyújtott”. Így a magyar államvédelmi szervek „vezetői az első perctől kezdve szoros kapcsolatban voltak a szovjet biztonsági szervek magyarországi képviselőivel... kelet-európai vezetőivel”. A kelet-európai elhárító parancsnokság vezetőjét, a sztálini rendőrállam legfőbb képviselőjét okkal-joggal illették „főparancsnok”,⁵⁷ illetve „kormányzó”⁵⁸ címmel.

Felállították a Politikai Nyilvántartó Irodát, ez országos jelleggel tevékenykedett március 1-jétől. Főképp Tömpe s nem Péter irányításával 1945 tavaszára a budapesti szervezet kiépült, ami a politikai, gazdasági és intézményi rendszert átfogta, behálózta. A folyamatosan gyűjtött lexikális adatok, a hadműveletek során a szovjet szervektől kapott, általuk „terhelőnek” értékelt dokumentumok mellett a kiépülő kartotékrendszer személyekről, egyesületekről, pártokról tájékoztatott, azaz a társadalmi és politikai élet rezdüléseit már árgus szemekkel követhették nyomon, „alkothatták meg” a folyamatosan változó ellenségképet. És így tovább.

1945. május 10-én feloszlatták a csendőrséget. Felszámolták a korábbi belügyi szervezetet. Az újabb szovjet „direktíváknak” megfelelően csak szovjet, illetve pártmegbízatás alapján működő rendfenntartó, tisztogató, büntető, megfélemlítő rendőri alakulatokat hoztak létre. A belügyminiszter közvetlen felügyelete alatt alakították ki annak szervezetét és teremtették meg ennek központját, a Magyar Államrendőrséget, azon belül a Budapesti és Vidéki Főkapitányságot. A budapesti politikai osztály élén Pétert megerősítették, a vidéki politikai osztály élére Tömpét nevezték ki május 19-én. Ezzel a Péter és Tömpe közötti konfliktust időlegesen föld alá separték, de az különbözőképp és változó intenzitással 1962 augusztusáig jelenvolt a titkosrendőrségen.⁵⁹

⁵⁶ Zinner Tibor feljegyzése a Péterrel folytatott beszélgetéséről, 1982. február 26.

⁵⁷ PIL 274. f. 11/10. ö. e. 43. o. Jelentés Sólyom r. altábornagy úr utasítására a br. Kemény [Gábor] és társai kivégzésén történekről, 1946. március 19. Dr. Váradí György rendőrfőhadnagy: „szembe jött velem Sólyom altábornagy úr a Főparancsnok úr kíséretében”.

⁵⁸ Szász Béla: Minden kényszer nélkül. Egy műper története. Bp., 1989. Európa–História, 143. o. A kötet utószavát és a jegyzeteket Zinner Tibor írta.

⁵⁹ PIL 274. f. 11. cs. 11. ö. e. Tömpe szerint Péter nem értette meg, hogy őt Debrecenből „a pártvezetőség rendelte mellé”. Hozzátehetjük: vagy tudatosan nem is akarta megérteni...

A '45. október eleji statisztikai adatok szerint a politikai rendőrség a népügyészségeknek minden hetedik gyanúsított adta át, minden második őrizetbe vett személyt internálta.⁶⁰ 1946. augusztus 5-ig a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitánysága (az 1945-ös kezdetektől) 115.640 személyt tartóztatott le, közülük 37.377 a politikai rendőrségi fogdáknban sınıylódt, 18.478 személyt internáltak.⁶¹ Ebben a szervezeti keretben a politikai osztályok 1946. október 4-ig álltak fenn, a létrejöttük idején meghatározott fő feladatuk a „fasiszta maradványok” felszámolása volt, utóbb ez akképp módosult, hogy a feladat kettős: egyrészt a „megtorlás” legfőbb segédeszközéeként kell működnie, másrészt meg kell akadályoznia minden (mozgalmat és egyéni kezdeményezést), ami a háborús és népellenes bűnök megisméltéséhez vezethetne.⁶²

A politikai rendészeti osztályok működése idején három, tízezreket, de összességében százezreket érintő „közigazgatási” akció zajlott: egyrészt elkezdődött a magyarországi németiség kollektív felelősségre vonásaként a kitelepítés. Másrészt a munkáspártok az igazolási eljárások sikertelenségének ürügyére hivatkozva kierőszakolták a „B” listázást, harmadrészt 1945 márciusától előbb az ún. fasiszta, majd 1946 tavaszától a polgári tömörüléseket oszlatták fel. A kartotékon a potenciális „ellenségként” nyilvántartottak száma az egekbe szökött. Közöttük a korábbi időszakban a Nyilaskeresztes Párt (és jogelődei), valamint a Volksbund der Deutschen in Ungarn összegyűjtött nyilvántartásaiban szereplő személyekkel kapcsolatos információk mellett a népügyészségnek átadott gyanúsítottak, a fővárosi „nem igazolt” személyek, a már ki is telepített németek, a B listázottak száma meghaladta a félmillió személyt.⁶³

Rajk László belügyminisztersége idején alakult ki az a sztálini mintájú politikai rendészeti belső struktúra – Kovács János nevű alezredes, Rákosi sűrgető kérésére Moszkvából érkezett⁶⁴ szovjet belügyes (állambiztonságis) tevékeny közreműködésével –, ami új szervezeti kereteket hozott létre. Amikor

⁶⁰ B. M. Kp. Ir. Bűnügyi statisztikai adatok. 2244/3. Jelentés, 1945. október 1.

⁶¹ Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez 1. Bp., 1992. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 123. o. 2. jegyzet [a továbbiakban: j.]. Szerkesztette: dr. Horváth Ibolya, dr. Solt Pál (a szerkesztőbizottság elnöke), dr. Szabó Gyözö, dr. Zanathy János és dr. Zinner Tibor.

⁶² BFL XXV. 2. a. 8. H. 53. Budapesti Népügyészség Elnöki iratok. Vélemény a Nemzetközi Szövetséges Ellenörző Bizottság Pest megyei Kirendeltsége számára a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitánysága Politikai és Rendészeti Osztályáról, 1945. szeptember 24.

⁶³ Zinner 1991, 35–36. o. A magyarországi németek sorsát behatárolták az általuk közölt nemzetiségi és anyanyelvi hovatartozásukra vonatkozó információk. Ezért tették kutathatatlaná az 1941-es népszámlálás adatlapjait, az a mindenkori politikai rendőrség adatbázisává vált évtizedeken keresztül.

⁶⁴ PIL 274. f. 10. cs. 114. ő. e. o. és 48. o. Rákosi levele Dimitrovhoz, 1945. április 7.

(végül) 1946. december 10-én létrejöttek az államvédelmi osztályok – a köznyelvben ekkortól nevezeték az államvédelmiseket ávosoknak – a politikai fordulat előkészítésekor az MKP a köztársaság politikai rendőrségét saját célja elérésére sajátította ki. Az államvédelmi osztályok kommunistái számára már csupán egyetlen feladat, pártjuk utasításainak maradéktalan végrehajtása létezett a kényszeredetten vállalt „koalíciós” politika háttérbe szorításakor, midőn az MKP megkezdte harcát a kizárólagos hatalomért. Az államvédelmisek felrúgva a köztársaság államára tett esküjüket alapvetően pártjuk védelmét látták el – ami akkor a hatalomszerzésben való aktív szerepvállalást jelentette –, és a „teljesen külön érdekek erőszak-képviselőjévé” váltak. Miként Kovács rendőr alezredes érzékeltette, hogy a társadalmon belül folyó „harcban az államvédelmi osztály az első helyen harcol. Ez a harc osztályharc.”⁶⁵ Ez azonban nem a végső volt...

Mindezen előzmények után következett a letartóztatottak újabb stációja a népügyészségeken.⁶⁶ Ezeknek személyi összetételében 85%-ban volt munkaszolgálatosok, vagy deportálásból visszajött, korábban sértett emberek képviselték a vádat, ami önmagában is nem a fair eljárásnak volt a biztosítéka. A Budapesti Népügyészség összetételéről dr. Major Ákos hasonlóképp vélekedett, mint „tanítómestere”, dr. Domokos József. A Budapesti Népbíróság elnöke ezért is idézte őt visszaemlékezésében, amiben így írt: „nagyszámú testület volt, amelynek élére a Pestvidéki Törvényszék egyik jó szándékú, de szerény képességű bíróját nevezték ki, tagjai pedig néhány ügyészen kívül ismeretlen nevű, főleg pesti ügyvédekől terelődtek össze, javarészt olyanokból, akiket

⁶⁵ ÁBTL V – 150.339 Jegyzőkönyv az ÁVO fővárosi és vidéki vezetőinek országos értekezletéről, 1947. április 11–12.

⁶⁶ Zinner Tibor – Róna Péter: Szalasiék bilincsbén, I. A Hűség Házától az Andrássy út 60-ig [a továbbiakban: Zinner – Róna], Bp., 1986. Lapkiadó Vállalat, 48–49. o. Dr. Juhász Nagy Sándor (az egykor, 1918–1919 fordulóján több, közöttük az igazságügyi tárcát vezető miniszternek) ez idő tájt ügyvédnek, a Debreceni Nemzeti Bizottság elnökének, az Ideiglenes Nemzetgyűlés alelnökének felszólalása 1945. január 15-én, a bizottság ülésén. Szerinte: „a magyarság nem indulhat el az újjáépítés, a helyreállítás útján, ha nem vizsgálja meg, hogy ki a felelős az ország pusztulásáért, és nem torolja meg azokat a bűnöket, melyeknek eredménye az ország mai szomorú állapota. Nem bosszúról, hanem az igazság vizsgálatáról van szó... A múlt vizsgálata hármast célt szolgál. Először lehetővé teszi az igazságszolgáltatást, másodsor megakadályozza, hogy az ország még egyszer német szolgátságba süllyedjen, harmadszor jövőnket is csak úgy biztosíthatjuk, hogy okulunk a múlt bűnein. Az ország közvéleménye egyre inkább sürgeti a Népbíróságok felállítását. A Népbíróságnál maga a nép fog ítéletet hozni. Nagyon fontos, hogy ezek a bíróságok olyan szabályozást kapjanak, hogy az eljárás minél gyorsabb legyen, de természetesen vigyázni kell arra, hogy a humanizmus törvényei itt is érvényesüljenek. Gondoskodnunk kell arról, hogy a vádlott védekezhessen. Meg kell szervezni a vádhatóságot, amely megállapítja, hogy alapos-e a vád, nem lehet kitenni egyeseket a személyi bosszúnak, és csak azokat lehet bíróság elé állítani, akikről a vádhatóság megállapítja kétséget kizáróan a bűnösséget...”

Dr. Juhász Naggyal szemben dr. Ries, majd dr. Bojta megnyilatkozásai jelezték, hogy utóbb a megtorlás értelmezése, majd gyakorlata miként tért el.

származásuk megakadályozott abban, hogy a fasizmus alatt kompromittálják magukat és így népügyészi kinevezésüknek akadálya nem volt. Szerény jogi képzettséggel, polgári ügyvédi gyakorlattal rendelkeztek; büntető praxisa alig volt valakinek. Aki közülük csak egy kicsit kiemelkedett, azt az igazságszolgáltatás más területére osztották be. Ezért az ügyészségen senki sem volt, akinek a felszabadulás előtt a munkásmozgalomhoz a legkisebb köze is lett volna.”⁶⁷ Nem volt tehát itt sem más a helyzet, mint a politikai rendőrségen, összetételük hasonlóképp alakult.⁶⁸ A népügyészségeken folyt kihallgatások során – ugyan sokan próbálták visszavonni a különböző kényszerintézkedésekkel kicsikart beismerő vallomásaikat – valójában akképp rögzült minden a vádiratokban, ahogy a korábbiakban a titkosrendőrök vagy a H. M. Katonapolitikai osztályának munkatársai jegyzőkönyveztek. Az ugyancsak kommunista irányítás és vezetés alatt álló katonai nyomozószervnek sem funkciói, sem módszerei nem sokban különböztek a politikai rendőrségtől, illetve az államvédelmi apparátusétól. Az utóbbi főként polgári-állampolgári, az előbbi katonai-katonapolitikai „vonalon” teljesítette – vagy (és ez volt a jellemző) teljesítette túl – a hatáskörileg tágra szabott feladatokat, utasításokat. Formailag kissé túlzó, bizonyos értelemben azonban találó is az a későbbi megfogalmazás, hogy „ez a camorrista szervezet volt az, melyhez képest a Péter Gábor vezette Államvédelmi Osztály csak siheder-tanulónak tekinthető. Kegyetlenségben, embertelenségben – az egykori Hadik-laktanya kat.pol.-os nyomozói és vezető – pályahosszal megelőzték az Andrássy út 60. alatt működő testvérintézményt.” Másképp: „a Péter Gábor által irányított Andrássy út 60. sz. alatti »műintézet« 1945–1950. február között az Angolkisasszonyok B. M. W. leánynevelő intézete volt Pálffy György intézményéhez viszonyítva.”⁶⁹ A politikai nyomozó hatóságok mindennapos gyakorlata ekképp alakult ki, mindez eleve befolyásolta előbb a népügyészségek, majd a népbíróságok büntetőeljárásait is.

⁶⁷ dr. Major Ákos: Népbíráskodás – forradalmi törvényesség. Egy népbíró visszaemlékezései, Bp., 1988. Minerva, 160. o. Sajtó alá rendezte és az előszót írta Zinner Tibor. Idézve: Dr. Domokos József: „... emlékezz proletár!” Bp., 1964. Kossuth, 261. o.

⁶⁸ Zinner – Róna, 89. o. Dr. Décsi (Danweber) Gyula visszaemlékezése, 1985

„Bibó István az 1944 utáni magyarországi zsidókérdésről 1948 végén a Valóságban megjelent tanulmányában ír arról a veszélyes beállításról, hogy az egész számonkérés lényege, »hogy most – a múlt visszatorlásaként, amikor magyarok ítékeztek zsidók felett – a zsidók ítékeznek a magyarok felett«. Ezt a veszélyes, hamis látszatot mi is láttuk, vezetőink is látták. Azt is vallottuk, amit Bibó tanulmányában úgy fogalmazott meg: »a zsidók és üldözőik perében tehát... a hitel és megnyugvás komoly kilátásával ítékeznie a nem zsidó magyarság jobbik részének kell és lehet«. Ezt vallottuk, ha kimondatlanul is, már 1945-ben, a háborús főbűnösök elleni nyomozások, majd az ítékezés során is. Ezért került Endre László és Sztójay Döme elé, és nem valamelyik korábban üldözött nyomozó vagy fogalmazótársam elé.” Mindez azonban sem a főbűnösökkel, sem az „epizódistákkal” szemben lefolytatott vizsgálatoknál nem vált általános gyakorlattá – tehetjük hozzá az iratok ismeretében.

⁶⁹ Zinner 1999, 26. o.

A különbíráskodás

Dr. Timár (Schwartz) István, a háborús főbűnök elkövetésével gyanúsítottak politikai rendőrségi kihallgatásait vezető rendőrtiszt emlékei szerint „a népbírószági ítélezés lényegében csaknem kizárólag a politikai rendőrség által felvett jegyzőkönyveken alapul. A népügyészség és a népbírószág a tényálláshoz nem sokat tett hozzá, de a népbírószági ítéletek indoklása számos esetben komoly politikai és jogi műveltségről tanúskodott, márpedig a politikai bűncselekmények értékelése szempontjából ennek nagy jelentősége volt.”⁷⁰

Rákosi a népbíráskodásra is kitért már az első, Dimitrovhoz írott levelében. Debrecenben, 1945. február 19-én azt vetette papírra, hogy „sok szociáldemokrata milyen aljas, azt Bélydy [Alajos]⁷¹ esete bizonyítja. A fasiszta ifjúság e hírhedt vezetőjét egy bizottság, amely három miniszter-tábornokból és a szociáldemokrata igazságügyminiszterből⁷² állt, titkos vizsgálóbizottsági ülésen igazolták, sőt a demokratikus ifjúság katonai előkészítő nevelésének vezetőjévé szemelték ki. /Mi Bélydyt letartóztattuk és a kormány reakciós tagjait erőteljesen rendreutasítottuk./ Ennek hatására a kormány Bélydyt a háborús bűnösök listájára tette.”⁷³ Most harc folyik a fasiszták internálásának kérdésében.

⁷⁰ Zinner – Róna, 89. o.

⁷¹ Zinner Tibor et al. (Kahler Frigyes, Koczka Éva, Pálvölgyi Ferenc és Tóth Béla): Megfogyva és megtörve. Évtizedek és tizedelések a jogászvilágban 1918–1962 [*a továbbiakban: Zinner et al. 2005*], Bp., 2005. Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 121 és 216. o. 320. j.

„A főváros nemzeti bizottsága rosszállását fejezte ki az 1945. március 2-án tartott ülésén (miután Bélydy Alajos vezérezredes ügyében Debrecenben kipattant és affért kavart), hogy a katonatisztek egymást igazolják, ezért ennek azonnali megszüntetéséről és arról is határozott, hogy igazolásukat egy, a »Nemzeti Bizottság által delegált igazolóbizottság fogja végezni, melynek tagjait a polgári pártok delegálják.«” (A Budapesti Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei 1945–1946, Bp., 1975. BFL, 46. o. Szerkesztette: Gáspár Ferenc és Halasi László. BNB öbh. XVII/11.–1945. 1945. március 2.)

⁷² Az idő tájt ekképp írták a miniszter és tárcája nevét, tanulmányunk ezt követi. Dr. Valentiny Ágoston (1888–1958) ügyvéd Szegeden, majd polgármester. Igazságügyminiszter 1944. december 22.–1945. július 21. között. Az ÁVH letartóztatta 1950. június 14-én. Életfogytig tartó fegyházbüntetésre ítélte a Budapesti Katonai Törvényszék 1950. szeptember 13-án, majd a Katonai Főtörvényszék 1950. szeptember 20-án. Szabadult 1955. december 14-én. A Legfelsőbb Bíróság rehabilitálta 1962. augusztus 6-án.

⁷³ A Budapesti Népbírószág halálra ítélte az 1889-ben született Bélydy (Bruckner) Alajost az 1945. július 6–7-én tartott tárgyalást követően, július 20-án. A népbírószág a védő és az elítélt bejelentett fellebbezését, a NOT végzésével az emiatt történt felfolyamodásukat utasította vissza július 24-én. Az ítélet így jogerőssé vált 1945. július 26-án. A Nemzeti Főtanács megváltoztatta kegyelemből életfogytig tartó kényszermunkára az elmarasztalást 1945. augusztus 13-án. Elhunyt 1946. december 22-én a szabadságvesztés büntetése alatt.

A Magyar Köztársaság Legfőbb Ügyészsége felülvizsgálati indítványt terjesztett elő 1994. május 2-án. Ennek helyt adva, a Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bírósága hatályon kívül helyezte a korábbi elmarasztalást, és felmentette a vádak alól 1994. november 21-én.

A szociáldemokrata igazságügyminiszter meg akarja vonni a rendőrségtől az internálás jogát és azt a még fel sem állított népbíróságokra⁷⁴ akarja ruházni.”⁷⁵

Második alkalommal, midőn még nem ért végett a nemzetvezető és társai tobzódása a Kisalföldön és a nyugati határszélen, 1945. március 17-én Rákosi arról írt Dimitrovnak, hogy „általában a reakció ébredése konstatalható. Az állami alkalmazottak felülvizsgálata számunkra világos vereséggel végződött. Ha a Nyugat-Magyarországra szökött állami és magántisztviselőket nem számítjuk, az itt maradt tisztviselőknél legalább 95%-a visszakerült a régi állásába.”⁷⁶ Ez természetesen új revíziót tesz szükségessé.⁷⁷ A népbíróságok sem funkcionálnak jól. A mi nyomásunkra valami élet került ugyan a munkájukba, de az egész intézmény úgy van felépítve, hogy a halálos ítéletek végrehajtása nagyon lassan megy. Most itt is közbe kell lépünk, s követeljük a gyorsabb ügymenetet, valamint a valóban nagy politikai bűnösök – és nemcsak a kis gazemberek – felelősségre vonását.”⁷⁸

⁷⁴ Zinner Tibor: Háborús bűnösök perei. Internálások, kitelepítések és igazolási eljárások 1945–49 [a továbbiakban: Zinner 1985–2], Történelmi Szemle, 1985. 1. sz. 139. o.

Miskolcon 1945. január 2-án, Szegeden január 13-án, Debrecenben január 15-én, Budapesten január 28-án kezdte meg működését a népbíróság. Utóbbi – még Budapesti Néptörvényszék néven és nem a Debrecenben január 26-án elfogadott, de a hivatalos lapban csupán február 5-én közzétett, és ettől a naptól hatályos jogszabályt, hanem a hadra kelt seregbeli eljárást alkalmazva – február 3-án már ítéletet is hirdetett mind az elé állított, mind a távollévő vádlottak büntetőperében. Azaz – miként Rákosinál ez természetesnek tekinthető – a levélíró nem zavarták a tények. A következő népbíróságot Sátoraljaújhelyen állították fel 1945. március 17-én.

⁷⁵ PIL 274. f. 10. cs. 114. ö. e. 8–9. o. Rákosi levele Dimitrovhoz, 1945. február 19. A 81/1945. M. E. sz. rendelet alapján a népbíróság marasztaló ítéletében főbüntetésként kimondhatta az internálást. Ez a rendelkezés hatályban volt 1945. május 1-jéig, összesen tizenhat személyt ekképp marasztaltak el. Ettől az időtől kizárólag rendőrhatalósági vagy titkosrendőrségi eljárásaként alkalmazták.

⁷⁶ Habuda Miklós: A magyar szakszervezetek a népi demokratikus forradalomban 1945–1948. Bp., 1971. Kossuth, 145. o.

A szerző szerint a közigazgatási alkalmazottak száma 72.318 fő volt, közülük 2283 személyt, a fővárosban pedig 50.795-ből 1686 főt távolítottak el.

⁷⁷ Zinner et al. 2005, 345. o. 933. j. Rákosi, jövőt előrejelző jelzése valósult meg utóbb a „B” listázás során. Ennek tényleges országos következményét jelentette, hogy szemben az 1946 októberében közzétett 62 ezres adattal, az 5.000/1946. M. E. sz. rendelet alapján elbocsátottak száma 86.530 személy volt.

A 9.050/1946. M. E. sz. augusztus 6-ától volt hatályos. Erre a rendeletre hivatkozással előterjesztették 25.909 személy visszavételét. Az állásukba visszavettek száma 6.489 személy volt, tehát nem érte el az engedélyezett 10%-ot (7,47%). Meghaladta viszont a 80 ezer személyt (80.041) a „B” listázás során eltávolítottak száma.

Uo. 345. o. 939. j. Gyarmati György: Harc a közigazgatás birtoklásáért – 1946, Századok, 1996. 3. sz. 533. o. A szerző szerint még ennél is több embert, a minisztériumokban 45.348, az önkormányzatoknál 21.209, az állami üzemeknél 26.576, összesen 93.133 személyt bocsátottak el.

⁷⁸ PIL 274. f. 10. cs. 114. ö. e. 21. o. Rákosi levele Dimitrovhoz, 1945. március 17.

Ehhez mindössze annyit, hogy a mindenkori bíraskodás során az egyes büntetőeljárások időszerűségének kérdésében nem a politikusok szava a meghatározó. Ha netán a büntetőeljárások elhúzódása mögött viszont jogalkotói (normális körülmények között ezt követően törvényhozási) anomáliák vannak, akkor azokat módosító, és ekképp hatályossá váló újabb jogszabályok szükségesek. Tudott azonban az is – és itt ez történt –, hogy annak idején a „nép” nevében harsogó politikusok, közöttük főképp Rákosi azzal is tisztában volt, hogy a népbíróság az elé állított vagy távollévő megvádoltak felett ítélezhet. Demagógiája itt visszafelé sül el: a hiányosságért főképp a kommunisták vezette politikai rendőrséget és katonapolitikai társszervet, valamint frissen szerveződött népgyűszégeket okolhatta.

Rákosi írt minderről akkor, midőn a nemzetvezető egyre zsugorodó területre érvényes uralmát a Vörös Hadsereg még nem számolta fel. Továbbá a korábbi államhatalmi szervezetet irányító politikusi gárdának meghatározó része – akiket a levélíró eleve nagy politikai bűnösnek vélelmezett – nyugat felé már elhagyta Magyarországot, „kitelepült”. A SZEB debreceni amerikai missziója távirati jelentésében pedig az is olvasható, hogy a kommunisták „csak második helyre helyezik a fasiszta elemek gyors megsemmisítését, elsődleges fontosságúnak továbbra is a munkásélelmezést tekintik”.⁷⁹

Harmadik alkalommal, amikor még nem fejeződött be a második világháború Európában, 1945. május 5-én Rákosi már azt tudatta Dimitrovval, hogy „a népbíróságok megerősítésének kérdésében Valentiny igazságügyminiszter a saját pártja határozata ellen foglalt állást és csak különböző kényszerítő eszközök hatására engedett”.⁸⁰ A főtitkár arról szemérmesen hallgatott, hogy mit értett kényszerítő eszközök alatt. Arról sem ejtett szót, hogy a megerősítés az a május 1-jétől hatályossá váló 1440/1945. M. E. sz. rendelet volt. Ez számos helyen módosította a népbírósági rendszert és eljárást létrehozó 81/1945. M. E. sz. alaprendeletet. Így a fiatalok esetében a halálbüntetés feltétele az lett, hogy a vádlott a büntett elkövetésekor 16. életévét betöltse.⁸¹

A kommunista pártvezér végül, negyedik alkalommal, 1945. június 11-én megemlítette Dimitrovnak, hogy „nehezíti helyzetünket az is, hogy nem tudunk megfelelően harcolni a faszizmus ellen. A vezető fasiszták kivétel nélkül megszöktek. A fasiszta kormány egyetlen miniszterét vagy tábornokát sem

⁷⁹ Zinner 1985–1, 164. o. 55. j.

⁸⁰ PIL 274. f. 10. cs. 114. ő. e. 69. o. Rákosi levele Dimitrovhoz, 1945. május 5-én.

⁸¹ A szigorítást tartalmazó módosítást Frank Kálmán, „Csöpi testvér” büntetőügye váltotta ki, akit a Budapesti Népbíróság életkora miatt nem ítélt halálra elsőfokú eljárásban a hatályos 81/1945. M. E. sz. alapján.

fogtuk el. A népbíróságok előtt folyó perek többnyire harmadrangú embereket érintenek, főleg olyan emberekről van szó, akik valamilyen bűnt követtek el a zsidók ellen, és ez természetesen nem az igazi. Statisztikát állítottunk össze és kiderült, hogy az internáltak több mint 75%-a ipari munkás, úgyhogy most hozzáfogunk szabadon bocsátásukhoz.”⁸²

Kétfajta megközelítés

Kétféle megközelítés adott, egyúttal előre jelezve, hogy Holocaustot időben és térben nem a '44-es deportálásokra és következményeire szűkített, hanem annál szélesebb értelmezéssel vizsgáljuk. Ebből fakad az első, hogy a különböző megszorító intézkedésekkel sújtott, drámai éveket túlélte honi zsidóság⁸³ miként és hogyan vállalt szerepet előbb a népbíráskodáshoz vezető eljárások nyomozati-vizsgálati titkosrendőrségi, valamint katonapolitikai szakaszaiban, majd a népnek nevezett bírósági rendszer működésének, azaz a világháborút követő megtorlásnak különböző, népügyészeti és népbírósági fázisaiban. A másik oldal pedig az, hogy kiket ítélték el – vagy ellenkezőleg, nem voltak felelősségre – a Holocaust, az Endlösung bekövetkezése miatt Magyarországon.

Ha eddig lett volna bárkiben is kétely, hogy azért talán a népbíróságokra rótt feladatok teljesítésekor e „koalíciós” alapon szervezett pártbíróságok ítélkezési tevékenysége nem a kezdetektől, hanem csupán utóbb torzult el, akkor Rákosi Moszkvába Dimitrovhoz küldött jelzéseinek egyértelmű cáfolatát jelentik. Írásaiból ugyanis érzékelhető, hogy milyen szempontok vezérelték a kommunista párti korifeusok magatartását a népbíróságnak, mint ítélkező fórumnak a működését behatároló szervezeti keretek alakításában, azaz a vonatkozó jogalkotásban (és noha erről még nem írhatott, végül a törvényhozásban is). Továbbá abban, hogy miképp jártak el a kezdetektől a felelősségre vonható és elítélendő személyekkel kapcsolatos előkészítő (titkosrendőrségi) tevékenységben. Úgy, hogy egyes, a korábbi esztendőben nyilaskeresztes párttagsággal rendelkező személyekkel összefüggő vizsgálatok során őrizetükből kik szabadulhattak, illetve kikkel szemben folytatták az eljárásokat tovább, és adták át őket utóbb a népügyészeknek. Azaz így a népbíróságok elé nem állított, ekképp el nem marasztalt, de azért esetenként internált kisnyilasokat hamarosan, a közelgő budapesti törvényhatósági, valamint a nemzetgyűlési voksolásokra is tekintettel kiengedték, esetükben az osztálypolitikát érvényesítve. Az utóbb népbíráskodáshoz nem vezető út a pártpolitikai csatározások színtereként így vált a kommunista párt

⁸² PIL 274. f. 10. cs. 114. ö. e. 88. o. Rákosi levele Dimitrovhoz, 1945. június 11-én.

⁸³ Az 1941-ben, Kamenyec-Podolszkijban bekövetkezett dráma jogkövetkezményének részletes vizsgálata túlmutat az írás keretein.

hitbizományává: (a képviselőjében titokban eljáró) illetékes intézkedőktől függött, hogy kikkel szemben indítanak vagy sem büntetőeljárást.⁸⁴

Rákosi, júniusi 11-ei, Dimitrovhoz írott levelében kitért arra is, hogy – lakonikus megfogalmazásával – a „fasiszta” politikai s katonai vezetők közül senkit sem tudtak Magyarország területén letartóztatni, majd elítélni. (Ők – mint az köztudott – az idő tájt még az angolszász szövetségesek őrizetében voltak.) Ezzel szemben a felelősségre vont harmadrangú személyek elmarasztalása azért következett be a népbíróságokon, mert „valamilyen bűnt követtek el a zsidók ellen”. Adott kérdés: hogyan történt a jogszolgáltatók előtt a múltban elkövetett, büntethető cselekményekért a számonkérés? Avagy miután e korszak kommunista terminológiájában nem ért véget a fegyverek zajának elcsitulásával a küzdelem, hanem miként az a korabeli megfogalmazásból ismert, és Rákosi ekképp is fuvolázta, hogy miért „nem tudunk harcolni a fasiszmussal szemben”? Valóban nem tudtak?

A budapesti és vidéki politikai rendőrség, valamint a H. M. Katonapolitikai Osztálya 1945 februárjától–márciusától tartóztatta le azokat a személyeket, akiket – ha büntetőügyekben vádemelésére okot adó cselekményeket találtak – átadtak a népügyészségeknek. A „fasiszta maradványok felszámolásának” népügyészségi és népbírósági szakaszában népügyészek és népbírák vettek részt. A háborús bűnök magyarországi megtorlásáról Molotov már 1945. január 4-én érdeklődött Moszkvában. Akkor, midőn dr. Valentiny még csupán a népbíróságok jogkörének kidolgozásáról nyilatkozhatott Debrecenben.

A nemzetközi kötelezettségek is szükségessé tették, hogy a belpolitikai kormányzó erők – „koalíciós” alapon – fellépjenek mindazokkal szemben, akik felelősek voltak az újabb világháborús vereségért. Az MNFF programjának megfelelően, az Ideiglenes Nemzeti Kormány 81/1945. M. E. sz. rendeletével felállított honi népbíróságok külön politikai bíróságként funkcionáltak, és egyrészt a korábbi törvények által is közönséges büntetteknek minősített esetek elkövetőit, másrészt azokat vonták felelősségre, akiknek tevékenységét maga a rendelet minősítette bűncselekménnyé. A moszkvai, háromhatalmi értekezleten elfogadott elveket utóbb a londoni egyezményben véglegesítették 1945.

⁸⁴ Mindez kétféle következménnyel járt: egyfelől annak idején eleve kisebb lett a jogerősen elmarasztaltak száma. Másfelől utóbb – ami ebből fakad – az Európa-szerte bekövetkezett számonkérésnek, az ún. „fasiszta maradványok” felszámolásának számszerű, országokénti összehasonlító vizsgálatánál téves következtetésekhez vezet. A magyarországi tényfeltáráskor ugyanis nem lehet csupán a jogszolgáltatásra, a népbíráskodásra szűkíteni az adatsorokat, hanem a kötődő valamennyi adminisztratív eljárás, beleértve a kollektív büntetéssel sújtott, száműzött németekkel szemben lefolytatott kitelepítés adatait is figyelembe kell venni. Ekképp részben a Holocaust következményeként is végrehajtott, azzal összefüggő, különböző megtorló intézkedések százezreket sújtottak.

augusztus 8-án. Az 1945-ben a nemzetiszocializmus és támogatói felett feltétel nélküli diadalt aratott nemzetközi nagykoalíció politikai büntetőelveitől nem tért el a második világháború utáni magyarországi jogpolitika, de azt hónapokkal megelőzte! A magyar jogalkotás és joggyakorlat hamarabb kezdődött.

Az angol fővárosban készített ún. Charter, a felállítandó nemzetközi büntetőbíróság szabályzata a béke elleni, a háborús és az emberiség elleni, míg a jogszabály Magyarországon a háborús és népellenes bűntetteket kodifikálta. Ez utóbbi a *враг народов* (*vrag narodov*), azaz a „nép ellensége” fogalom szó szerinti fordításaként, különösképp a '30-as évek Szovjetuniójának hírhedt moszkvai büntetőpereiből ismert. Ebben az is szerepet játszott, hogy a rendelet alkotásánál olyanok is bábáskodtak, akik különböző okokból sértettjei voltak az előző éveknek, hónapoknak. Dr. Réczei (Koch) László nevéhez fűződik a „népellenes” fogalom bevezetése a magyar jogszabályba. „A háború előtt Szegeden voltam ügyvéd, ott nősültem, ott született fiam, feleségemet, fiamat deportálták. A fiam 9 éves volt, amikor őket elvitték. Akkor én megszöktem a munkaszolgálatból, hamisítottam magamnak papírokat, és Miskolcon átvészeltam a háborút. 1944. december végén, karácsony tájékán lementem Szegedre, ott értesültem arról, hogy a kormány megalakult Debrecenben és Valentiny Ágoston szegedi ügyvéd kollégám... ő lett az igazságügyminiszter... fölmentem Debrecenbe – ahol az igazságügyi tárca vezetője közölte velem, hogy – jogász köll nekem az igazságügyminisztériumba...” Dr. Réczei ott maradt és kodifikált másokkal, közöttük volt üldözöttekkel együtt.⁸⁵

S nem volt ez kezdetben másképp a bírák kiválasztásánál sem. A NOT első tanácselnöke – aki tanácsának az első ülését még Debrecenben, április 10-én tartotta – dr. Bojta, hasonlóképp szegedi ügyvéd lett. Kiadatlan emlékirata szerint dr. Valentiny február 22-án magához kérte s „a következőket mondotta: »Bűnügyi védő voltál, jártas vagy az igazságügyi eljárás valamennyi területén. Magad is sértettje vagy elmúlt időknek, tehát tudod azt is, miben áll a fájdalom, és hogy lehet azt kiegyenlíteni. Objektív gondolkodónak ismerlek, meg fogod találni az igazságot, ami fedi a magyar nép érdekeit.»⁸⁶ Te leszel a Népbíróságok

⁸⁵ Zinner – Róna, 55. o. Mások mellett a B. M-ből dr. Timár, dr. Villányi (Wilhelm) András is segített neki...

⁸⁶ Uo. 69. o. Dr. Timár emlékei szerint: „néha súlyosabb ítéletet hoztak, mint amit szerintem kellett volna. Ez különösen azokban az ügyekben fordult elő, amelyekben a vádlottak bűncselekményei elsősorban az üldözöttek ellen irányultak. Viszont más esetekben, amikor a vádlottak cselekményeinek az egész magyar népre nézve messzemenő negatív politikai következményei voltak, megítélésem szerint, többször enyhén ítélték.” Bibó István korabeli kritikáját dr. Timár visszaemlékezése alátámasztja.

Országos Tanácsának vezetője.«⁸⁷ A NOT szervezője, első tanácselnöke valóban dr. Bojta, de első elnöke dr. Simándi ítélőtáblai tanácsvezető bíró lett, aki a kommunista titkosszolgálatnál is együttműködött.⁸⁸

A „nullum crimen sine lege” elvét – hasonlóan a nyugat-európai népbíróságokhoz – figyelmen kívül hagyták a kodifikáláskor.⁸⁹ Ennek számos oka volt. Többek között az, hogy a második világháború alatt a hadviselő országok jogszabályai által büntetnek nem minősített, esetenként pedig elvárt, vagy megkövetelt cselekményekért felelősségre vonás nem következhetett volna be. A megfogalmazott minősítések politikai színezete komoly jogértelmezési feszültségek forrása lett. A nyomozó szervek, a népügyészségek és népbíróságok összetétele, a második világháború családot – különböző okokból – csonkító következményei, a napi politikai csatáknak a népbíróságok mindkét fokán jelentkező hatása kitörölhetetlen nyomokat hagyott a büntetőügyekben.

A dr. Ries által említett „megrontók” tételes megkülönböztetését a 81/1945. M. E. sz. alaprendelet, módosítása, majd még két további kiegészítő rendelet egységbe foglalt jogszabályaként az 1945. évi VII. törvénycikk *[a továbbiakban: tc.]* tartalmazta. A „fasiszta maradványok felszámolásának” folyamatában az ennek érvényt szerző népbírói tanácsok a rájuk rótt feladatokat végrehajtották. Ám nem hagyható az sem figyelmen kívül, hogy a büntetőperes elítélteivel szemben a büntetőeljárás különböző szakaszaiban számos törvénytelen ség is elkövettek. A fizikai és lelki erőszakkal kicsikart „beismerő vallomások” – „Beismerem, hogy fasiszta beállítottságú voltam” kezdetű politikai rendőrségi jegyzőkönyvek stb. – ezek sorába illeszkedtek, miként a hamis (a vád vagy a védelem érdekeivel azonos) tanúvallomások. Ismertek az alaptalan vádaskodásokat tartalmazó feljelentések, a meg nem, vagy másképp, esetleg más elkövetőkkel történt eseményeket gyanúsításként tartalmazó vádiratok, a büntetőperes vádlottjait a „katonás” tárgyalásvezetéssel megfélemlítő tanácselnökök, a történelmi tények szabatos kezelése, majd a sajátos interpretáció okozta problémák a tényállásokban, a valótlan állításoknak helyt adó első-, másodfokon kihirdetett határozatok stb.

Így indult a történet Debrecenben, amely Budapesten viszont már előbb. Az ítélkezési folyamat ugyanis 1945. február 4-én, az Oktogonon, a Budapesti

⁸⁷ Uo. 64–65. o. Nem dr. Bojta, hanem dr. Simándi Tamás, a Budapesti Ítélőtábla tanácselnöke lett a NOT első elnöke, akit előbb dr. Major, majd őt már dr. Bojta követte 1948. augusztus 6.–1950. április 1. között.

⁸⁸ Zinner Tibor: „A nagy politikai affér” – a Rajk–Brankov-ügy, I. kötet, Bp., 2013. Saxum Kiadó, 591. o.

⁸⁹ Annak idején a Magyar Köztársaság legfőbb ügyésze, dr. Györgyi Kálmán is elolvasta egy kéziratot 1999-ben. Köszönettel vett november 18-ai észrevétele: „a nullum crimen sine lege elvének a sérelmére utalsz. Ez a belső jogra nézve igaz. Sokak szerint a nemzetközi jogra nézve: nem.”

Néptörvényszék előző napi két halálos ítéletének végrehajtásával, annak záróakkordjaként nyilvános akasztással vette kezdetét, hogy a Budapesti Népbíróság esetében a VIII. Magdolna utcában Rajk László és társai büntetőperével, illetve végül Szegeden, 1950. április 1-jén érjen véget.

A második világháború után kialakított politikai jellegű különbíráskodás során, 1945–1989 októbere között kihirdetett, és így a politikai cselekvést és „másként gondolkodást” büntető ítélőszéki határozatoknak, valamint azokat megalapozó nyomozati, „vizsgálati” módszereknek és a vádképviselők tevékenységének sommás kritikáját jelenti a négy semmisségi felsőszintű jogszabály.⁹⁰ A bűnüldözés igazságügyi vonulatát meghatározó kommunista politikai és politikai rendőrségi „gyakorlat és elmélet” bűnei köztudottak.⁹¹ Már a kezdetektől nem csupán a kivételes, hanem a tömeges politikai büntetőügyek is ezeknek az elveknek a hatálya alá estek. Ez a kettősség követhető nyomon a joggyakorlat személyi, szervezeti és intézményi feltételeinek alakulásában. Egyrészt a régi bírói kart iszonytató módon megrostálták 1956 őszéig, ezeregyszáz bírót távolítottak el, másrészt helyettük a laikus, „megbízható” – eufemisztikusan népinek nevezett – elemeket vontak be az ítélkezésbe. A régi – törvényszéki – szervezet mellett bevezették az új, különbírási, a népbírási rendszert és csatlakozó joggyakorlatot.⁹²

A Vörös Hadsereg megszállta országokban a szovjet–angolszász büntetőpolitikai elképzelések megvalósítása megegyezett a korabeli sztálini eljárási módokkal: a mérlegelés nélküli, megfellebbezhetetlen „ukázoknak” megfelelően. Az Andrej Januárjevics Visinszkij nevét viselő formula – „minden

⁹⁰ Az 1989. évi XXXVI, az 1990. évi XXVI, az 1992. évi XT. törvényt [*a továbbiakban: tv.*] követve utóbb a honatyák elfogadták a 2000. évi CXXX. tv-t az 1956. évi forradalom és szabadságharc utáni leszámolással összefüggő elítélések semmisségének megállapításáról. Ez eljárásjogi oldalról közelített az egyre égetőbb ellentmondás feloldásához, a törvényhozó ekkor lépett túl a '89-es politikai viszonyok szűkkeblűségén.

⁹¹ Zinner 2014.

⁹² A Magyar Köztársaság Alkotmánybírósága [*a továbbiakban: AB*] észlelte a népbíráskodásra vonatkozó jogszabály alkotmányellenességét. Ezért megsemmisítette 1994. január 14-én annak a 11. § 1–4. és 6, továbbá 13. § 1. és 3–7. pontját. Az országgyűlés a határozat kihirdetéséig három semmisségi tv-t alkotott. Ezek az 1945–1989 közötti időszakban folyt tömeges, politikai jellegű ítélkezés nem háborús és népellenes büntetőeljárásaival összefüggő, marasztaló büntetéseket kiszabó ítéletek semmissé nyilvánítását tették lehetővé.

Az AB különböző megszorításokat tartalmazó határozata az 1989. október 23. előtt kihirdetett háborús bűncselekmények elkövetése miatt kirótt különböző mértékű marasztaló bírósági határozatokat azonban nem nyilvánította semmissé. Azért, mert az AB az egyedi akár polgári, akár büntetőügyekben illetéktelen volt az idő tájt. Feladatként sem írta elő a jogalkotóknak, és rajtuk keresztül a törvényhozóknak egy újabb, az alkotmányellenessé nyilvánított pontok alapján elmarasztaltakra vonatkozó semmisségi törvény megalkotását. Az érem másik oldala, hogy az illetékesek ezzel lehetőséggel mindmáig nem élnek.

bírósági ügy az osztályharc egyik epizódja” – nem csupán a rendszer átalakítása, hanem már a népbíráskodás, az ún. „fasiszta maradványok felszámolása” során is érvényesült. Az 1930-as évek Szovjetuniója legfőbb államügyészének vélekedése szerint a bírói tevékenység egész tartalma és formái elkerülhetetlenül az uralkodó osztály – hazájában a „munkásosztály” – meghatározott politikai céljait és törekvéseit szolgálják. Ám – mint köztudott – a Szovjetunióban, majd az ott történtek után az Elbától keletre, tehát a „rab nemzetekben”, így Magyarországon is ez nem a „munkásosztály”, hanem a sztálini rendszer hatalmat kisajátító vezetőinek céljait juttatta érvényre, főként a „koalíciós” berendezkedés likvidálása után.

A korábbi időszakból öröklött jogrendszer és joggyakorlat ugyanakkor számos ellentmondást hordozott. A századfordulóra megszilárdult struktúrát csorbították az első világháborút megelőző időszaktól elfogadott és hatályossá vált antidemokratikus, klasszikus elvekkel szakító jogszabályok és jogintézmények. Noha számos liberális elv egyfajta kettősséget eredményezett, azaz a büntetőbíráskodásban érvényesülő rendkívüli szigor alkalmazása nem vált általánossá, az igazságszolgáltatás egészét a szélsőséges hatások kevésbé hatották át, mégis – egyúttal jelezve a napi politika primátusát – az annak idején alkalmazott, ún. „horthysta kétfrontos harc” gyakorlatából a közvélemény inkább megismerhette a kommunistákkal, mintsem az 1919–1923 között a szélsőséges cselekedeteket elkövetőkkel, valamint utóbb a nyilaskeresztes szélsőjobboldal egyes bűnös képviselőivel szemben indított büntetőeljárások következményeit.⁹³ E mozzanatok tudatos elhallgatása pedig kihatott nem csupán a büntetőperek iránt fogékonyak gondolkodásmódjára, hanem az ítékezés deformálhatóságára is.

A népbírói tanácsok megfélemlítését, a közvélemény esetleges kritikájának megakadályozását is célozták a korábbi periódus igazságügyi vezetőivel,⁹⁴ bírásaival⁹⁵ szemben indított (esetenként távollétükben tárgyalta)⁹⁶

⁹³ Vö. Zinner Tibor: Dr. Töreky Géza, a mindenkori hatalom őre? In: Bibliotheca Curiae. A Kúria és elnökei. II. Bp., 2015. Hvgorac Lap- és Könyvkiadó Kft, 94–95. o. Szerkesztette Bódiné dr. Beliznai Kinga

⁹⁴ Az igazságügyi tárca négy vezetőjét tartóztatták le. Dr. Budinszky Lászlót a Budapesti Népbírói Tanács (1945. december 12-én) és a NOT (1946. február 26-án) halálra ítélte, kivégezték (1946. március 9-én) Budapesten. Dr. Antal Istvánt e fórumok (1946. április 5-én és augusztus 31-én) hasonlóképp halálra ítélték, de a köztársasági elnöktől (1946. október 14-én) kegyelmet kapott. (Tudott, hogy Rákosi mentette meg! Zinner – Róna, 88–89. o.) Dr. Zsitvay Tibort a Budapesti Népbírói Tanács (1946. június 1-jén) kétévi s hat havi, majd – immár távollétében – a NOT (1948. június 15-én) nyolcévi fegyházbüntetésre ítélte. A Legfelsőbb Bíróság (1992. november 9-én) felmentette a vádak alól. Dr. Mikecz Ödön „büntetőügye” a politikai rendőrségen maradt...

⁹⁵ A Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bíróságának Elnökségi Tanácsa (1992. november 9-én) a törvényességi óvást követően mentette fel a Sallai és Fürst büntetőperének tárgyalása miatt a

büntetőeljárások, amik kiegészítették a létszámcsökkentést eredményező igazolási⁹⁷ és „B” listás⁹⁸ eljárásokat, az internálásokat stb. 1946 közepéig az igazságügyi tisztviselők, jogalkalmazók 15%-át elbocsátották, és „B” listázták a bírák, ügyészek, igazságügyi alkalmazottak közel ötödét.⁹⁹ Okkal tette szóvá az igazságügyi államtitkár, dr. Kovács Kálmán a belügyminiszternél, hogy „nap-nap mellett tapasztalom, hogy a politikai rendőrség népügyészeket, államügyészeket, bírákat letartóztatásba helyez [...] a népbíráskodást pedig valósággal megbénítja”. Utóbb dr. Pfeiffer Zoltán, az I. M. újabb államtitkára már arra hívta fel a bírák és ügyészek figyelmét, hogy „[...] kilencmillió magyarnak ítélkeznek. A bírói és ügyészi testület maradjon távol a politikai élet hullámveréseitől.” A két megnyilatkozás – 1945. augusztus 31. és 1946. november 7. – között a határokon kívül, és főként belül a jogszolgáltatás során történtek ismeretében rögzíthető, hogy dr. Pfeiffer szavainak nem volt fogantatója.

A különleges helyzetben kiadott jogszabályok keretrendeletek voltak, és ezek széles lehetőséget biztosítottak a különbírószámok számára, beleértve az esetlegesen kiszabható, megtorló jellegű, kivételesen súlyos ítéleteket is. A

népbírói fórumok által elítélt korabeli igazságügyi tárcavezetőt, dr. Zsitvayt, valamint bírákat, dr. Krayzell Miklóst, dr. Méhest, dr. Paulay Gyulát és dr. Pálffy Eleket.

Nem vonatkozott az 1992-es felmentő határozat azonban a Nyugaton maradt, távollétében meg nem vádolt, ám a háborús bűnösök egyik listáján szereplő, s időközben szeme világát veszített dr. Törekyre, az 1932. július 29-én ítélkező tanács elnökére. L. a velük szemben indított attakot Kahler Frigyes – Zinner Tibor: Homo homini lupus – avagy a koncepciók ítélkezés jogállami álarcban. In: Büntetőjogi tanulmányok XIV, Veszprém, 2014. MTA Veszprémi Akadémiai Bizottság, 7–69. o. vagy Kahler Frigyes – Zinner Tibor: Homo homini lupus – avagy a koncepciók ítélkezés jogállami álarcban. In: Bibliotheca Curiae. A Kúria és elnökei. II. Bp., 2015. Hvgorac Lap- és Könyvkiadó Kft, 99–143. o. Szerkesztette Bódiné dr. Beliznai Kinga

Az egykori, statáriális büntetőper ügyészének, dr. Széchy Istvánnak sorsa másképp alakult, őt – noha 1946. március 29.–június 1. között letartóztatásban volt – nem találta bűnösnek a főváros népbírója 1946. június 1-jén. Az ÁVH letartóztatta a főállamügyész-helyettest ezzel szemben 1952. november 20-án, a Budapesti Megyei Bíróság (1953. június 14-én) ötévi börtönrre ítélte, a határozat (november 19-én) jogerőssé vált.

⁹⁶ A nemzetvezetőre felesküdött kúriai elnököt, dr. Szemák Jenőt – távollétében (1948. május 29-én) – a Budapesti Népbírói Tizenöt Évi Fegyházbüntetésre ítélte. L. Zinner Tibor: A nyilaskeresztesek kúriai elnöke, dr. Szemák Jenő (1878–1958)! In: Bibliotheca Curiae. A Kúria és elnökei. I. Bp., 2014. Hvgorac Lap- és Könyvkiadó Kft, 110–182. o. Szerkesztette Bódiné dr. Beliznai Kinga

⁹⁷ Zinner et al. 2005, 200. o.

Az igazolási eljárások során az igazságügyi alkalmazottak kb. 5,7%-át (kb. 530–540 személyt) érték különböző jellegű joghátrányok 1946. április 24-ig. Közülük bíró és ügyész 3,5% volt.

⁹⁸ Uo. 328. o. A „B” lista során az igazságügyi apparátusból 1.616 személyt, minden ötödiket elbocsátották. A második világháborút megelőző és a „fordulat évének” végén meglévő létszámhoz képest 16,24%-kal, illetve 18,8%-kal voltak kevesebben.

⁹⁹ Uo. 328–329. o. Az országban 80.041 személyt távolítottak el állásából. A 390 eltávolított a 2.116 személyből álló bírói és ügyészi testületből 17,95%-ot jelentett.

pártpolitikai küzdelmekről befolyásolt bíraskodás számos klasszikus jogelvet sértett meg. A büntetőbíraskodás során a törvények mellett – és esetenként helyettük – a miniszterelnöki rendeletek sajátos buktatókat teremtettek a jogalkalmazóknak, és az adott politikai helyzethez történő alkalmazásuk révén, sértve a „nullum crimen sine lege” (nincsen büntetés törvény nélkül) elvét, különböző társadalmi-foglalkozási csoportok stb. megfélemlítésének eszközévé váltak.

„A munkáspárti politikusok a nemzetközi, ezen belül a magyar politikai helyzet változásával – sőt esetenként ezt megelőzően – az új »ellenségkép« kialakítása során végül is nem csupán az ún. horthysta és Szálasi-féle periódus állami berendezkedésének politikai és erőszakszervi vezető rétegeire koncentráltak, törekvésük messze túlmutatott a különböző ún. antifasiszta rendeletekben célba vett csoportosulások tagjainak felelősségre vonásán. Ennek távolabbi háttérében az állt, hogy [...] lényegileg 1946-tól a konfrontáció, azaz a mind nyilvánvalóbb ütközés hívei erősödtek fel a II. világháború vezető, illetve győztes kelet-nyugati hatalmainak viszonyában.”¹⁰⁰

A hazai különbírók különböző pártérdekeket kifejezésre juttató tanácsainak létrejöttével az igazságszolgáltatás olyan politikai fegyverré vált, ami nem csupán az elkövetett cselekményekkel szembeni védelmet szolgált, hanem alapvetően a politikai érdekeknek rendelődött alá. Miután az MKP a belügyi és katonai nyomozó szerveket kisajátította, ez eleve ellentétes volt az állam védelmével. Kiváltképp azután, amikor az egy külön-célú pártvezetésnek rendelődött alá. Ennek függvényében torzult el – még ha lassabban is – és vált a pártérdek „kihirdetőjévé” a „bírói eljárás” azzal, hogy a különböző okokból szervezett ún. külön tanácsok létrejöttét követően egyre kevesebb „büntetni való” maradt a hagyományos, szerves fejlődés során kialakult bírósági szervezetben ítélezőknek. Az ítélezés torzulása nem csupán a háborús és népellenes cselekmények elkövetésével vádoltak büntetőügyeiben, hanem a gazdasági renddel összefüggő, továbbá a köztársaság és demokratikus államrend védelmére alkotott preventív felsőszintű jogszabály, az 1946. évi VII. tc-ben¹⁰¹

¹⁰⁰ Szakács – Zinner, 69. o.

¹⁰¹ Zinner 1985–1, 156–158. o.

E törvény alapján 1946 tavasza–1950 eleje között a Budapesten, Debrecenben, Győrött, Pécsen és Szegeden ítéleztek népbírói ún. külön tanácsok. Összesített adatok szerint a népügyészségek elé állított és befejezett büntetőüggyel rendelkező 12.992 személy a népügyészségeknek átadott 13.748 személynek 94,5%-át, míg a népbírók elé állított és lezárt büntetőüggyel rendelkező 10.878 személy a népbírók elé állított összes, 12.276 személynek 88,59%-át teszi ki. A lezárt népügyészségi büntetőügyek gyanúsítottai közül a népbírók elé állították egyrészt azokat, akiknek büntetőeljárásában már elkészült a vádirat (7.229 személy, 55,64%), másrészt azokat, akiknek büntetőügyét még nem végleg adták a népbíróknak, mert vádemelés előtt az iratokat előbb felterjesztették a Népfőügyészséghez (1.246 személy, 9,59%). Befejeződött népügyészségi szakban egyfelől a nyomozó hatóságok

megjelölt esetekben,¹⁰² a statáriális büntetőperekben, valamint a munkásbíróságok ítélezésénél is tetten érhető.

Mit mutatnak a statisztikai adatok?

Magyarországon huszonöt népbíróság szerveződött, számos helyen ítélezett ezeknek kihelyezett tanácsa. Létrejött, de nem működött a Berettyóújfalvai Népbíróság, míg Makó, Mátészalka, Pest – Pilis – Solt – Kiskun vármegye, Salgótarján és Szentes néptörvényszék felállítására vonatkozó kérelmét elutasították. A népbíróságok tevékenysége három nagy szakaszra osztható: 1945 eleje és 1948 tavasza között végezték el a munka dandárját, amit 1948 januárjában tizenöt népbíróság megszüntetése is bizonyít. 1949 tavaszáig tart a következő periódus, ekkor azok hagyták abba ítélezésüket, amelyek a korábban felszámolt ítélező fórumoktól a legkevesebb folyó büntetőügyet vették át, végül 1950 tavaszára a már centralizált népbírósági rendszer utolsó tanácsai is befejezték munkájukat.

A népbíróságok működésének értékelése csak a népügyészségek munkájának áttekintése után végezhető el. A népbíráskodás megszűnésekor

által átadott 4.276 személy (32,91%) büntetőügye, másfelől úgy szűnt meg a népügyészség büntetőeljárása 241 személy (1,85%) esetében, hogy a gyanúsítottakkal szemben indítandó további cselekmény más, nem politikai büntetőügyekben eljáró vádhatóság feladata lett.

Összességében a politikai nyomozásokat követően 13.748 személlyel szemben indítottak olyan további büntetőeljárást, amelynek végén átadták a dokumentumokat a népügyészségeknek. Ezek közül minden harmadik, 4.517 személy (34,76%) esetében megszűnt a büntetőeljárás, azaz a korábbiakban alaptalanul hurcolták meg a gyanúsítottakat.

A népbírák az eléjük állított 10.878 személy közül elmarasztaltak 5.861, felmentettek 2.304 személyt, 2.713 esetében a büntetőeljárást egyéb módon zárták le, továbbá 1.793 vagyonekobzást, 80 pénzbüntetést és tizenegy halálos ítéletet hirdettek ki, közülük két személyt távollétében ítétek el.

A politikai nyomozások és a népügyészségek tevékenységének kritikus mércéje, hogy a népbíróságok által jogerősen elítéltek százalékos aránya Budapesten 51,15%, Debrecenben 51,32%, Győrött 48,23%, Pécsen 57,77% és Szegeden 67,74% volt. Azaz országosan 55,24%. E szerint minden második vádlottat alaptalanul hurcolták meg korábban.

A politikai nyomozószervek által az igazságügyi hatóságoknak felelősségre vonásra átadott összes, 13.748 személyhez viszonyítva az 5.861 személyre (42,63%) kirótt jogerős bárminemű elítélés azt jelenti, hogy a népbírák öt, már előzetesen meghurcolt személy közül utóbb hármat ártatlannak nyilvánítottak, és 2/5-üket marasztalták el.

¹⁰² Egyes történészek és publicisták szerint a felelősségre vontak száma, és a jogerőssé vált ítéletek mértéke eltölpül a különböző mértékű sérelmek okozásában bárminő szerepet vállalt és ezért felelőssé tehető személyek számához képest.

Ennek egyik legfőbb oka az volt, hogy a munkáspártok erőszakos hatalomszerzése idején bekövetkezett az „ellenségkép” módosulása. Ennek hatását érzékeltettük az 1946. évi VII. tc. – miként dr. Sulyok Dezső, a neves polgári politikus, ügyvéd, a dr. Imrédy Béla egykori miniszterelnökkel szemben lefolytatott népbírósági büntetőper politikai ügyésze az idő tájt megfogalmazta – a „hóhértörvény” hatálybalépésének következményeivel.

rendelkezésre állt adatok szerint 90.551 személyt állítottak a népügyészségek munkatársai elé. 87.417 személy büntetőügye 1950 áprilisáig lezárult. Vádat emeltek 42.066 személlyel szemben, a többi esetben – itt nem részletezett okok miatt – a büntetőeljárásokat megszüntették. Minden második gyanúsított büntetőügye vádemeléssel zárult. A radikális, szélsőséges nyomozati tevékenységnek nem csupán ez a bírálata, hanem annak megalapozatlanságára utal a 23.939 személy esetében elrendelt pótnyomozás is.

1945. február 3.–1950. április 1. között, az 1945. évi VII. tc. alapján népbíróságok elé 59.429 személyt állítottak. A népügyészségeknek átadottak harmadát, 26.997 személyt marasztaltak el. Ebben az időszakban a 477 halálra ítélt közül kivégeztek 189 személyt.¹⁰³

Szabadságvesztés büntetések

-- 1 évig terjedő	12.629 személy	46,77%
1 -- 5 év közötti	9.366 személy	34,69%
5 -- 10 év közötti	1.355 személy	5,01%
10 -- 15 év közötti	481 személy	1,78%
életfogytiglan tartó	167 személy	0,61%
internálásra ítélt	16 személy	

Kényszermunka büntetések

-- 3 évig terjedő	249 személy	0,92%
3 -- 5 év közötti	548 személy	2,02%
5 -- 10 év közötti	603 személy	2,23%
10 -- 15 év közötti	576 személy	2,15%
életfogytiglan tartó	315 személy	1,16% ¹⁰⁴

A huszonhétezer elítélt közel 80%-a egyéves vagy egy és öt év közötti szabadságvesztés büntetést kapott, ezen belül az arány 45% egy éven aluli. Jórészt annyi letöltendő évre, hónapra marasztalták a vádlottakat, amennyi időt

¹⁰³ 1950. április 1-jét követően már nem a népbírák, hanem a rendes bíróságok népi ülnökei elé állították az 1945. évi VII. tc. alapján megvádoltakat. A halálra ítélték számát – szemben a népbíróságoknak a másodfokú fórumhoz megküldött (és a szerző által összegzett) adataival (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára [a továbbiakban: MNL OL] Népbíróságok Országos Tanácsa iratai. Ügyforgalmi kimutatások 1945–1950.) – egy 1951 februárjából származó I. M. TÜK összesítés 315 személyben rögzítette, tartalmazva egyúttal azt is, hogy közülük a kivégzettek száma 227, míg 88 személy kegyelmet kapott. Feltűnő, és nincs rá magyarázat, hogy az ún. '50-es évek radikalizálódó, fokozatosan szigorodóbbá váló ítélkezése ellenére további 162 halálos ítélet miért maradt ki ebből a statisztikából. (MNL OL I. M. iratai. TÜK iratok. 0090/1951. Feljegyzés)

¹⁰⁴ Zinner et al. 1991, 44. o.

előzetes őrizetben töltöttek, illetve egy és öt év közötti pedig 33%. Más összefüggésben azonban az is köztudott ma már, hogy a politikai rendőrség kilencvenezer személy hol vaskos, hol gyér oldalszámú aktáját adta át a népügyészségeknek. A nyomozásuk színvonalát jellemzi, hogy húszezer gyanúsított esetében pótnyomozás vált szükségessé. A kilencvenezer személlyel szemben indított népügyészségi eljárást követően a közel hatvanezer népbíróságok elé állított személy közül huszonhétvezernél hirdettek ki elmarasztalást. Háromból egy személynél állapították meg azt, hogy büntetendő cselekményt követett el, és ezen belül az enyhe ítéletek aránya 80%.

A pótnyomozási adatok, a gyanúsítottak és az elmarasztaló ítéletek egymáshoz való viszonya jelzi, hogy a „koalíciós” pártok által delegált népbírák ítélkezése, a népbíráskodás a pártpolitikai csatározások színterévé vált. Már 1945 szeptemberében úgy nyilatkozott dr. Ries, hogy a népbíráskodás „a követelményeknek nem felel meg”. Felvetette, ha a tettes „értelmiségi”(!), a népügyészek szerezzék be életrajzát, derítsék ki személyi körülményeit, műveltségét, osztályhelyzetét, mutassák be a szélsőjobboldali mozgalmakkal való kapcsolatát. A kétkezi munkások, földművesek, törpebirtokosok, kisiparosok stb. – mint tettesek – esetében, ha a nyilaskeresztesek mozgalmával kapcsolatuk csupán alkalmoszerű volt, a „fasiszta demagógia” hatását emelte ki az igazságügyi tárca szociáldemokrata vezetője. Azoknál pedig, akik közülük „népellenes nézeteiket revideálták”, meg kellett szüntetni a nyomozást. (A fővárosi törvényhatósági, valamint ezt követő nemzetgyűlési választások előtt megnyilatkozó miniszter állásfoglalása annak a munkáspárti politikának volt szerves folytatása, amit már a nyár folyamán elfogadtak az ún. „kisnyilas”¹⁰⁵ kérdésben.)¹⁰⁶

1945 októberétől kezdve szállították Magyarországra Nyugatról az ún. háborús főbűnösöket. Miként dr. Sulyok is megállapította, közülük kettő, dr. Bárdossy László és dr. Imrédy, a két miniszterelnök volt jelentős személyiség. Halálra ítélték, és 1946. január 10-én, illetve február 28-án végezték ki őket. A deportáltató „trió” – a két belügyi államtitkár, Baky László és vitéz dr. Endre László, valamint miniszterük, Jaross Andor – büntetőügyében szintén halálbüntetést szabott ki a főváros népbírósága. Az államtitkárok sorsa 1946. március 29-én, miniszterüké április 11-én teljesedett be. Az 1942 eleji, délvidéki vérengzésért is felelős Grassy Józsefet, Zöldy Mártont 1946. január 11-én ítélték halálra, kiadatásuk után, 1946 őszén, Jugoszláviában végezték ki őket (miként

¹⁰⁵ Zinner Tibor: Árpád-sávós kommunisták. Az osztálypolitika védőhálójában. Rubicon, 1992. 10. sz. 17–18. o.

¹⁰⁶ Zinner Tibor: A magyarországi népbíráskodásról – a XXI. századból visszatekintve [*a továbbiakban: Zinner 2011*], in: Pártatlan igazságszolgáltatás vagy megtorlás? Népbíráskodás-történeti tanulmányok [*a továbbiakban: Pártatlan...*], Kecskemét, 2011. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, 148. o. Szerkesztő dr. Gyenesei József.

Feketehalmy-Czeydner Ferenc tábornokot, és az őket felelősségre vonni kívánó vitéz Szombathelyi Ferencet,¹⁰⁷ a Magyar Királyi Honvéd Vezérkar főnökét is). Az 1946. március 1-jén halálra ítélt Szálasi Ferenc és társai büntetőügyében elhangzott ítéletet követően – miután Nürnbergben a Nemzetközi Katonai Törvényszéken nem kívánták őket kihallgatni tanúként és ezért hozzájárultak kivégzésükhöz – március 12-én és 19-én voltak az akasztások: a nemzetvezetőt, Beregfy Károlyt, Gera Józsefet és Vajna Gábort, illetve Csia Sándort, br. Kemény Gábort és Szöllősi Jenőt ekkor kísérték bitó alá. A Sztójay Döme vezette ún. Quisling-kabinet tagjai közül 1946. augusztus 24-én végezték ki a volt kormányfőt, Reményi-Schneller Lajos és Szász Lajos minisztereket. A 2. magyar hadsereg tragédiája miatt bűnössé kikiáltott vitéz Jány Gusztáv ny. vezérezredes élete ítéletének végrehajtásával zárult le 1947. november 28-án, Budapesten.¹⁰⁸

Annak idején az ún. főbűnösök büntetőperei nagyobb politikai viharokat nem váltottak ki. Sőt, az amerikaiak által Magyarországra visszaszállítottak büntetőeljárásaival szemben sokkal komolyabb problémát okozott az első, elítélt háborús „főbűnös”, Meskó Zoltán büntetőügye. Őt nem azért marasztalták el, amit tett, hanem azért, amit nem tett. Nevezetesen: nem tiltakozott dr. Bárdossy parlamenti, a Szovjetunióval a háborús állapotot bejelentő megnyilatkozásával szemben. Nem azért ítélték el, mert ő volt az első, ún. Hitler-típusú párt megalapítója Magyarországon, hanem mert nem volt eléggé demokrata. Az Országgyűlésben, 1941-ben jelen volt honatyák közül 1944 decemberében többen ismét képviselők lettek Debrecenben. A NOT ítéldbírói – apolitikusan, az utca hangjára hallgatva – akarva-akaratlan felettük is „ítéletet” hirdettek.

Az ún. tömegperekben ítélező népbírószági tanácsokról a társadalomban kialakult képet az is jelentősen befolyásolta, hogy az erőszakszervekben lévő volt deportáltak és munkaszolgálatosok gyakorta fizikai erőszakkal párosult nyomozásai után a büntetőeljárások során számos zsidó vallású népügyész és népbíró tevékenykedett. A vagyoni vitákkal még csak éleződött a helyzet. A megaláztatásokból, meghurcolásokból visszatértek közel sem következetes antifasizmusának érvényesülésekor nem mindig a korábbi jogi képzettségéből fakadó tudás volt a meghatározó. Az egykori diszkrimináltak közül sokan a hatályos jogszabály szellemével, tartalmával ellentétesen vádoltak, ítéleztek. S a feljelentők, valamint a vád és a védelem tanúi között sokszor a valóságot meghaladóan a bosszúvágy volt érzékelhető.

Nem kis nehézséget okozott az is, hogy pl. az ország legjelentősebb népbírószágán, a Budapesti Népbírószágon szolgálatot teljesítő laikus népbírók

¹⁰⁷ A Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bírósága felmentette a vádak alól 1994. március 16-án. Ennek hatálya azonban nem vonatkozik a jugoszláviai ítéletre.

¹⁰⁸ A Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bírósága felmentette a vádak alól 1993. október 4-én.

felkészültsége eltérő volt. A munkáspártok alacsonyabb képzettségű népbírái pártjaik álláspontjának elfogadtatására törekedve kevésbé voltak figyelemmel a ténylegesen megtörténtek minden tekintetben jogszerű lezárására. Miként az MKP Közigazgatási osztályának összefoglalójából ismert, „7. Megtartjuk minden csütörtökön a népbírák összejövetelét és instruáljuk őket. 8. Október 1-ig felvesszük az érintkezést a vidéki népbírákkal”.¹⁰⁹ Mindennek jogkövetkezményeiről számos példát hozott a népbírószáji ítélezést bíráló sajtó.

A problémákat fokozta, hogy az első- és másodfokú népbíráskodás fórumai számos alkalommal kerültek szembe egymással. A NOT bírái mind szakképzettek voltak, és tudásuk alapján joggal minősíthetők az objektivitás mércéjének a „pártbírásként” aposztrofált elsőfokú népbíráskodásokkal szemben. Mégis dr. Ries úgy jellemezte a másodfokon folyt bíráskodást, hogy ott „[...] nem ítélezés, nem megtorlás, hanem nagyon szép formában való háborús és népellenes bűnös-mentés folyik”. E súlyos, elmarasztaló álláspont elfogadhatatlan, alapját a jogalkotás számos ellentmondása képezi. Amíg az elsőfokú ítéleteket kihirdető tanácsok ugyanis a legszélsőségesebb határozatokat hozhatták meg annak tudatában, hogy majd a népügyész és a védő/elítelt mindenképp fellebbez súlyosbításért vagy enyhítés miatt, mert tudott volt, ha döntésük nem egyhangú, akkor fellebbevitel lesz (ráadásul öt év alatti ítélet esetében a népügyészt erre a jogszabály kötelezte), addig a NOT bárminő, jogerős döntése a büntetőper kimenetelében érdekelteket maga ellen uszíthatta. Így amíg a laikus népbírák és tanácselnökök ítélete a „fasiszmus felett aratott győzelemnek” számított, addig a NOT enyhítő határozata után a „hivatasos fasisztamentők gyülekezőhelye” címkét kapta. Sőt, ha a másodfokú fórum a „kisnyilasok” esetében nem enyhített, hanem súlyosbított, az csak fokozta a munkáspárti bírálatot. Az a tény, hogy a NOT az általa tárgyalt büntetőügyekben, 1946 végéig a súlyosbításokhoz képest háromszor annyi enyhítést hirdetett ki, sőt 1947-ben 3,7-szerest, 1948-ban viszont már csak 1,1-szerest, míg 1949-ben közel kétszerest (1,8), egyúttal jelzi a laikus népbírákkal működő népbíráskodások számának csökkenését. A másodfokú ítélező fórumot ért bírálat azért is megalapozatlan, mert bírái csak minden második népbíráskodási büntetőügyben jártak el. A büntetőper alapján megállapítható, hogy a pártpolitikai döntésektől behatárolt elsőfokú népbíráskodási radikalizmussal szemben a NOT – sokszor a SZEB kényszerítő jellegű beavatkozási kísérletei ellenére is – a körülményekhez képest a törvénykezés tisztaságát igyekezett védeni.

Ez a kétfokozatú bíráskodás tehát alapjaiban hordozta az ellentétének a magvát. Amíg a „koalíciós” pártok és a szakszervezet, valamint a polgári demokraták delegált népbírái egy hat hónapra választott tanácselnökkel

¹⁰⁹ PIL 274. f. 15. cs. 3. ö. e. Az MKP Közigazgatási Osztályának iratai – Az osztály összefoglalója a választási munkáról, 1945. szeptember 6–24.

pártbíróként ítélték első fokon, a másodfokú fórumban kizárólag szakképzett jogászok vehettek részt, hasonlóképp pártképviseléssel. Az elsőfokú bíróság gyakorta sértve a jogszabályokat a „népi” radikalizmust juttatta érvényre a tényekkel szemben, hirdetett ki súlyos mértékű elmarasztalásokat ítéletében, mert „az utca”, a „nép” ezt kívánja. „Az utcát” általában a korabeli baloldali sajtó képviselte. Ha viszont a NOT szakképzett jogászaik viszont enyhébb ítéleteket hirdettek ki – mert ez igen gyakran vált szükségessé –, akkor ezért a másodfokú büntetőperek ítélszékéről az a pesti bon mot terjedt el, hogy rövidített nevének feloldása „nem olyan tragikus”.

A népbírói fórumoknál a munkáspárti elképzelések valóra váltását jelentette az 1947. évi XXXIV. tc. hatálybelépése. Ennek 12. paragrafusa módosította mind a népbírók, mind a NOT ítélező tanácsainak szervezetét. A laikusokkal ítélező fórumokból kimaradtak a szakszervezeti és polgári demokrata párti népbírók. Ezzel az intézkedéssel azonossá vált az 1945. és az 1946. évi VII. tc-ben foglaltak védelmére megalakított tanácsok összetétele, a továbbiakban a népbírók háborús és népellenes büntetőügyekben ítélező tanácsai is a különválasztott gyakorlatnak megfelelő összetételben ítélték. A másodfokú fórumnál a négy, „koalíciós” párti népbíró mellé tanácselnököket jelölt ki a tárca vezetője, megbízatásuk hat hónapra szólt.

A Szövetségesek 1946. január 15-ig negyedezer ki nem kért,¹¹⁰ majd augusztus elejéig a kikért 546 közül 312 háborús bűncselekmény elkövetésével gyanúsított személyt adtak át a magyar hatóságoknak – miként az egykori Népfőügyészség irataiban olvasható. 1948. április 28-án a kikért, de ki nem adott személyek száma már 518 volt.¹¹¹ Számos, a Magyar Köztársaság hatóságai által a magyar népbírók előtti felelősségre vonás érdekében tett előterjesztést, a háborús vagy népellenes bűncselekmény elkövetésével gyanúsított személyre vonatkozó kiadatási kérelmet azonban nem teljesítettek a megkeresett államok hatóságai, és így őket nem állíthatták magyar népbírók elé. Mi a helyzet a Magyarország által kikért személyek esetében?

Kiket kértek ki az angolszász szövetségesektől és őket nem adták ki a magyar hatóságoknak? A teljesség igénye nélkül (alfabetikus sorrendben): Habsburg Albrecht, Habsburg József, Habsburg József Ferenc, Henney Gusztáv, Kállay Miklós, Muráti Lili, Páger Antal, Sombor-Schweintzer József, Szelezky Zita és Zákó András, valamint Bibó Dénes, Csonka Emil, Kisbarnaki Farkas Ferenc és Héjjas Iván, utóbbi négy személyt távollétében elmarasztalták. Nem állhatott Magyarországon bírói elé vádlottként a teljesség igénye nélkül (alfabetikus sorrendben): Kurt Becher, Adolf Eichmann, Kurt Haller, Wilhelm Höttl, Hermann Krumei, Edmund Veessenmayer, Dietrich Wisliceny és Otto

¹¹⁰ Zinner 1985–2, 144. o. és 165. o. 68. j.

¹¹¹ Zinner 1985–1, 144. o.

Winckelmann, Magyarországi büntetőjogi felelősségre vonásuk elmaradásának legfőbb oka az volt, hogy Nürnbergben az Egyesült Államok fővádolója, Robert Houghwout Jackson 1944. március 19-ének nem tulajdonított jelentőséget.¹¹² Becher, Veessenmayer és Winckelmann viszont tanúskodott Budapesten.

A korábbiakban mind a Moszkvában tartózkodó, mind a budapesti magyar kommunisták egyaránt tervbe vették a kormányzó büntetőjogi felelősségre vonását. Ettől időlegesen, taktikai okokból elállni kényszerültek, végül Sztálin Moszkvában, 1946. április 16-án azt tudatta a kiszárazda miniszterelnök, Nagy Ferenc vezette delegációval, hogy „Horthyt nem kell bíróság elé állítani”, sőt Molotov ehhez még azt is hozzáfűzte, hogy a kormányzó „azzal, hogy fegyverszünetet kért, részben jóvátette bűneit”.¹¹³

A jugoszláv és a román írásban átnyújtott kiadatási kéréseknek a magyar szervek eleget tettek, kötelezettséget vállaltak rá 1945. január 20-án. Mi több, a néha szóban előadott kérelmeiket is teljesítették. A szovjet megszálló hatóságok nem terjesztettek elő kiadatási kérelmeket, maguk intézkedtek, rövid úton. Elég Werth Henrik altábornagynak, a Magyar Királyi Honvéd Vezérkar főnökének 1945. január 19-én történt letartóztatására, március 28-án Szovjetunióba hurcolására utalni.¹¹⁴ Ezekben az országokban – Jugoszláviában, Romániában és a Szovjetunióban – sokszor még a magyar népbíróságok korábban hozott ítéleteinél is súlyosabb megtorlásban részesültek a kiadottak, és végrehajtott halálbüntetést szenvedtek.

A tíz államvédelmi osztály (ÁVO) 1946. őszi létrejötte után a felmentett gyanúsítottakat vissza kellett kísérni a politikai rendőrséghez – ahol folytatva a korábban kialakított, törvényellenes gyakorlatot – internálhatták a felmentetteket, erőteljes kommunista kritikáját adva a népbíráskodásnak.¹¹⁵

A népbíráskodás '56 után háborús és népellenes büntetőügyekben

¹¹² Uo. 166. o. 85. j.

¹¹³ Zinner Tibor: Sztálin Horthyról, Magyar Hírlap, 2014. május 23. A jegyzőkönyvet az MNL OL őrzzi. Jelzete: 274. f. 10. cs. 115. ő. e. 177. o.

A taktikus moszkvai diktátorral és vezetőtársával szemben Karsai László történész, egyetemi tanár úgy vélekedik napjainkban, hogy Horthy „bűnrészes volt 437 ezer magyar vidéki zsidó totális jogfosztásában, kirablásában és deportálásában”, és kormányzóságának utolsó hónapjaiban kb. 350 ezer zsidó vesztette életét. In: Horthy és Szálasi – 1944-ben, Népszabadság, 2014. október 15.

¹¹⁴ A megszálló erők magyarországi és határon túli, magyar állampolgárokkal szemben indított büntetőeljárásainak ismertetése megaladja e feldolgozás kereteit.

¹¹⁵ Zinner Tibor: A totális diktatúra kezdetének napja. In: Rendszerváltások kortársa és kutatója. Tanulmánykötet Izsák Lajos 70. születésnapjára, Bp., 2013. ELTE Eötvös Kiadó, 295–299. o.

Miután a háborús és népellenes bűnök nem évülhetnek el, ilyen vádak alapján az 1950–1956 októbere közötti büntetőítélkezés során 1.469 személyt marasztaltak el. Az '56-os forradalmat és szabadságharcot követően azonban nem csupán az ezek alatti, illetve későbbi, utóvédharc jellegű eseményekben részt vett személyekkel szemben indított megtorló jellegű ítélezés, az akkor alkotott jogszabályok alapján zajlott népbíráskodás folyt,¹¹⁶ hanem a számonkérés egyrészt a második világháború előtti¹¹⁷ és alatti, az egykor történelemben¹¹⁸ bűnösnek tekinthető tevékenységet kifejtőkkel szemben indított újabb büntetőeljárásokban is tetten öltött.¹¹⁹ Ugyanis „van a kivégzettek között egy jól körülírható politikai csoport is. 1958 májusától Biszku Béla belügyminiszter utasítására” büntetőeljárás indult 385 olyan személlyel szemben, akik háborúsak vagy népellenesnek minősülő bűncselekményeket követtek el. Közülük végül hatvankilenc személyt tartóztattak le 1959. január 21–22-én. A megindult büntetőeljárások után a halálos ítéleteket végrehajtották. Más feldolgozás szerint a kommunistaellenes nyomozások miatt hatvanhat személyt állították a hadbíróóságok elé, és tizenkilenc egykori magyar királyi csendőrt végeztek ki 1959–1960. vége között, utóbb a hadbírák által elmarasztalt és kivégzett csendőrök száma huszonhatra gyarapodott. A Nemzeti Számonkérő Szervezet tagjai, illetve vele együttműködők, és egyéb, politikai jellegű bűnelkövetők közül kivégeztek további hét személyt 1960. február 13-ig.¹²⁰ A

¹¹⁶ Zimmer Tibor: A kádári megtorlás rendszere, Bp., 2001. Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet, 118–168. o.

A kádári megtorlás idején az öt, az idő tájt alkotott jogszabályból négy alapján hoztak marasztaló határozatokat. A rögtönbíráskodás, majd a gyorsított büntetőeljárás bevezetését követve jelent meg a Népköztársaság Elnöki Tanácsának [*a továbbiakban: NET*] 1957. évi 25. sz. törvényerejű rendelete [*a továbbiakban: tvr.*] a Legfelsőbb Bíróság Népbírószági Tanácsának felállításáról és eljárásának szabályozásáról (Magyar Közlöny, 1957. április 6. 237–239. o.), majd a NET 1957. évi 34. sz. tvr. a népbírószági tanácsokról és a bírósági szervezet, valamint a büntetőeljárás egyes kérdéseinek szabályozásáról (Magyar Közlöny, 1957. június 15. 383–388. o.).

¹¹⁷ Budapesten 1957. augusztus 13-án, Győrött 1957. november 6-án, Veszprémben 1959. október 3-án és Pécsen 1959. november 4-én kivégeztek egy-egy személyt.

¹¹⁸ Cseh Zita: Volt csendőrnnyomozók és politikai detektívek elleni büntetőeljárások 1959–60-ban, kézirat, Bp., 2000. '56-os Intézet Könyvtára, 9–11. o.

A büntetőeljárások alapját képző cselekmények: az alagi, Andrassy-laktanyai, csillaghegyi, délvidéki, erdélyi, felvidéki, fővárosi, kárpát-ukrajnai, orosházi és soroksári nyomozások. Továbbá a délvidéki razziák (Boldogasszonyfán, Óbecsén, Újvidéken és Zsablyán); a fehérterrorban való részvétel; a felvidéki Tótmegyeren elkövetett gyilkosságok; a Nemzeti Számonkérő Szervezet tagjaként és nyilas pártszolgálatosként, valamint a nagyváradi és a nyíregyházi gettóban elkövetett bűntettek, valamint gyilkosságok Kispesten; Ságvári Endre elfogása, végül vallató berendezések készítése.

¹¹⁹ Szakolczai Attila: Háborús bűnösök elítélése az 1956-os forradalom után. In: Évkönyv 12. Bp., 2004. 1956-os Intézet, 29–30. o.

¹²⁰ Kovács Zoltán András: Csendőrsors Magyarországon 1945 után, in: Katonai perek a kommunista diktatúra időszakában 1945–1958, Bp., 2001. Történelmi Hivatal, 136. és 138–140.

büntetőügyek zömét hadbíróóság – a Budapesti-, valamint a Szegedi Katonai Bíróság – tárgyalta első-, majd a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiuma másodfokú büntetőeljárásban.¹²¹ Később, a hatvanas évtizedben az ilyen büntettek elkövetése miatt indított büntetőügyek száma sem volt elenyésző, volt, ami halálbüntetéssel zárult.¹²² A legismertebb közülük az 1967-ben tárgyalt ún. zuglói nyilas per volt, három kivégzéssel.¹²³

Miképp értékelhető a népbírászkodás?

A honi népbíróságok ítélkező tevékenységét jogerős ítéleteik ismeretében – szemben számos kutató kemény jelzőkkel ellátott, szakmai, tárgyyszerű elemzésre alapított bírálatával – nem ítélnénk „véreskezűnek”.¹²⁴ Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy különösképp a visszafordíthatatlan, életutak drámai végét eredményező törvénysértő joggyakorlatuk nem állhatja, és nem állhatta ki sem a kortársak, sem az utókor kései elmarasztalását, a kihirdetett ítéleteik megkérdőjelezését, a hatályon kívül helyezéseket.

Másfelől az ország lakosságából a különböző viszontagságokat, szenvedéseket túlélők, és a honi Holocaust vérzivatarának összefüggéseit feltárók épp ellenkező álláspontot képviselnek: ők keveslik a felelősségre vonás

o. A szerző nem tájékoztat részletesen arról, hogy az első- és másodfokú büntetőeljárásban mikor hirdettek ítéletet a hadbírák, és mikor és hol történtek a kivégzések.

¹²¹ Zinner Tibor: Halálos évtized a „Népköztársaság nevében!”. A Legfelsőbb Bíróság halálos ítéletei 1957. január 14. és 1966. október 13. között, in: „A Köztársaság nevében!”. Pálinkás György emlékkönyv, Bp., 2007. Rejtjel Kiadó, 203–314. o.

Kutatásunk alapján az 1959–1961 között kivégzett csendőrök száma nem huszonhat, hanem huszonöt, a Nemzeti Számonkérő Szervezet tagjai, a vele együttműködők és egyéb bűnelkövetők közül kivégzettek száma nem hét, hanem nyolc.

Kovács Zoltán András i. m. 136. o. A „végrehajtott halálos” ítélettel életüket vesztett huszonkét személy között említi „Csapó Bálint” csendőr főtorzsörmestert. A Budapesti Katonai Bíróság Csapót halálra ítélte 1959. december 23-án. A Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiuma életfogytiglan tartó szabadságvesztés büntetésre enyhítette ítéletét 1960. február 29-én. Szabadult 1971. október 11-én.

Uo. 139. o. „[...] Rajtuk kívül őrizetbe vették meg [...] Csergő Endre csendőr századost [...] 1960 novemberéig halálra ítélték, amit hamarosan végre is hajtottak”. A szerző az eljáró bíróságok nevét, az első- és másodfokú ítéletet, valamint a kivégzés helyét és időpontját nem közli. Dr. Szakály Sándor szíves tájékoztatása alapján – amit ezúton is köszönök – annyi tudható róla, hogy a magyar fővárosban harcoló szovjet alakulatok egyike elfogta, és kiadták Jugoszláviának. Onnan megszökött (állítólag lefizetett valakit), Németország nyugatiak által megszállt övezeteinek egyikébe menekült. Sióktató lett, egy balesetben lábát törte, a műtét közben életét veszítette 1977 decemberében.

¹²² Budapesten 1964. május 13-án történt kivégzés.

¹²³ A Legfelsőbb Bíróság jogerőre emelte három személynek, a Fővárosi Bíróságon elsőfokú büntetőeljárásban halálra ítéltéknek a büntetését 1967. április 18-án.

¹²⁴ Zinner 1985–2, 133. o. 122. sz. j. Például néhai Gosztonyi Péter ekképp vélekedett, mert szerinte Magyarországon „a fasizmus tulajdonképpen 1944. márc. 19-cel kezdődött”.

nagyságát és mértékét, főképp a népellenes cselekedetek kitervelőinél, hatályba léptetőinél és a végrehajtóknál. Azért, mert egyrészt a korabeli közigazgatásban tevékenykedőkkel szemben főképp adminisztratív eljárásokat fogatosítottak, és nem vették igénybe a népi igazságszolgáltatást – erről sem a népügyészek, sem a népbírák nem tehetnek –, másrészt a világháborúk közötti magyarországi, utóbb szélsőjobboldali és fasiszta szerveződéseknek minősített politikai erők korabeli és utóbb ismertté vált adataihoz, létszámához viszonyítva a népbíróságok kb. minden 15–17. személyt büntették meg.¹²⁵

A valóság valahol e két álláspont között húzódik. A népbíróságok a második világhétség utolsó hónapjaitól rájuk rótt feladatot – adott, állandóan változó, fokozatosan radikalizálódó politikai mozgástérben és személyi összetétellel – nem szabotálták el, így-úgy, de végrehajtották, mi több, gyakorta túlteljesítették. Nem kis mértékben azért, mert a politikai erőtényezők a csenevész magyar antifasiszta erők helyett rájuk oktrojálták olyan feladatok elvégzését is, amelyeket a világháború során másutt másképp „oldottak meg”. A népbírósági tanácsokba delegáltak pártjuk álláspontját képviselték. Ez a mindennapos gyakorlatban azt jelentette, hogy a pártpolitikai csatározások színterévé vált a népbíróságok működése, hol a „koalíció” belüli baloldali radikalizmus, hol az ezzel ellentétes „mentőakciók” érhetőek tetten. A megszálló erők siettetten baloldali fordulat fokozatosan rányomta bélyegét a népbíráskodásra. A ’45-ös voksolások után a munkáspártok, elsősorban a kommunisták, és hasonlóképp az igazságügyi területet felügyelő szociáldemokraták, főként az igazságügyi tárcát vezető dr. Ries közreműködésével a „fasiszta maradványok” elleni harc mellé az ún. „népi demokratikus forradalom” győzelméért folytatott küzdelmet a népbírósági tárgyalótermekbe is betelepítették, ahová így a múlt bűneinek számonkérése mellé ekképp egyre gyakrabban a mindennapos politikai harc is beszüremkedett. Az antifasizmust cégerül felhasználva igyekeztek lehetőséget keresni s találtak is egyfelől a „gyűjtőpárt” és a mögötte meghúzódó politikai erők „szalámizására”, másfelől a baloldali térnyerésre. Így következhetett be, hogy a törvénysértő büntetőeljárások szinte a kezdetektől jelen voltak. A „koalíciós” alapon hozott ítéletek lehetőséget teremtettek a pártatlan, „pártharcokon felüli” népbíróság csalfa nimbuszának kialakulásához, és elterelték a figyelmet azokról a folyamatos törvényszegésekről, amelyeknek jelei mind a nyomozati, mind a népügyészeti fázisban tetten érhetőek az első pillanatoktól. Mindez egyúttal gátja lett annak, hogy a népbíróságok azt a tevékenységet folytassák, amiért létrehozták őket. A torzulásaik, törvénysértéseik nem választhatók el a működésüket meghatározó korszak belső és külső összetevőitől. Az első- és másodfokú népbíróságok tanácsvezetői „A MAGYAR NÉP NEVÉBEN” hirdették ki az ítéleteket a jogszabály 51. paragrafusára szerint.¹²⁶ Erre azonban

¹²⁵ Uo. 152. o.

¹²⁶ 1943–1945. 99. o.

gyakorta fittyet hányva, teret engedve az igazságszolgáltatást befolyásoló politikai akaratok és figyelmen kívül hagyva azokat a milliókat, akiknek nevében ítéleztek, a háborús és népellenes büntettekkel vádoltak büntetőeljárásaiban a bíraskodást ekképp torzították el.¹²⁷

Hogyan oszlik meg az elmarasztaltak száma a vádpontok alapján?

Miért nem ismert mindmáig, hogy hány személyt ítétek el jogerősen népellenes és háborús büntettek elkövetésével 1945–1950 között? Az igazságügyi tárca a párizsi béketárgyalásokon elérendő remélt siker érdekében ugyanis nem engedte rögzíteni 1946 nyaratól az ítélezési statisztikák készítésekor azt, hogy kit milyen paragrafusok alapján vádolnak meg, majd ítélek el, hanem kizárólag csak a háborús bűnös elnevezés volt használható. Ezzel, a valótlan-ságot tartalmazó, a ténylegesnél jóval magasabb statisztikai adattal kívánták jelezni a nagyvilágnak egyfelől a korábbi, az országot újabb világháborús vereséghez vezető politikai berendezkedés bel- és külpolitikájától történt elhatárolódást, a győztes Szövetségesekkel, alapvetően a Szovjetunió állampolgáraival szemben elkövetett bűnök számonkérését, másfelől azt, hogy az új Magyarország a múltban történtek jogi következményeit immár miképp, milyen „eredményesen” vonta le. Miután így a népellenes büntettekkel vádoltak, elmarasztaltak bűnügyeit elhallgathatták, ezért a tudatosan torzított statisztikai adatokkal lehetőség nyílt a népbíraskodás okozta folyamatos belpolitikai feszültségek csillapítására.

E jelzett, rendkívül lényeges statisztikai adatok hiányosságát pótlendő, a VERITAS Történetkutató Intézet két fiatal munkatársa, Kiss Dávid és Rác János kutatást kezdett Budapest Főváros Levéltárában. Az ország legjelentősebb népügyészségének és népbíróságának iktatókönyvi bejegyzéseiből arra keresnek a választ, hogy hány személyt ítétek el annak idején háborús, illetve népellenes bűncselekmények elkövetésével. A tényfeltáró munkájuk azonban nem könnyű, mert az iktatókönyvi bejegyzések sporadikusak. Az eddig feltártak szerint csak 1945-ben a Budapesti Népbíróság elé állított ötezenél is több személy büntetőügyéből ezernél is többre kellene, hogy vonatkozzon a semmisség annak alapján, ami az AB 1994-es határozatának függvénye lehetne. Ez önmagában is azt jelenti, hogy annak idején jogerősen elítéltek több mint ötödét, közel negyedét nem elmarasztalni, avagy utóbb az egykori elítéléseiket semmissé nyilvánítani kellett volna. Maradt ezért a Legfelsőbb Bíróság [*a továbbiakban: LB*], illetve utóda a Kúria, amelynek az a szomorú osztályrész jutott, hogy eddig több mint félezer esetben kellett felmentenie ismert és kevésbé ismert embereket

¹²⁷ Tanulmányunk Zinner Tibor: „A MAGYAR NÉP NEVÉBEN?” címmel, a Nemzeti Emlékezet Bizottsága részére 2015-ben készített írásunk bővített, szerkesztett változata.

a rájuk rótt korabeli vádak alól, mentesítve őket meghurcolásuk és következményei alól.¹²⁸

Egy, e sorok írója által elvégzett vizsgálat ezért kiterjedt arra is – kifejezetten egyfajta statisztikai mintavételként –, hogy a Budapesten 1949. február 10-ig kivégzett személyeket milyen büntettek elkövetésével vádolták meg, majd marasztalták el őket háborús vagy népellenes bűnösökként.¹²⁹ Mit tudunk ezek alapján a Holocausttal összefüggő, magyar népbíróságok előtt lefolytatott büntetőeljárásokról?

Rögzítendő, hogy a Kárpát-medencében élő zsidóságot ért különböző sérelmek, bekövetkezett katalizmak miatt a felelősségre vonás időbeli határa nem köthető az 1944. március 19-ét követő eseménysorokhoz. Elég utalni arra, hogy az elévülés az 1919-ben és utána elkövetett politikai gyilkosságok esetében 1944. december 21-étől vette kezdetét, tehát eleve negyedszázadot fogott át az időhatár azok esetében, akiket letartóztattak, megvádoltak, és népbíróság előtt felelősségre kívántak vonni. Továbbá nem csupán a zsidóságot sújtó különböző szintű jog- és rendszabályok megalkotása, majd a gettózás, a deportálások miatt, hanem a munkaszolgálat során velük szemben elkövetett cselekmények miatt is számos személlyel szemben indult büntetőeljárás. Így a Holocaust fogalma szélesebb értelemben vizsgálendő s nem szűkíthető le az ország német megszállását követő drámai mozzanatokra.

Nyilvánvaló, hogy a Sztójay vezette Quisling-kormány tagjainak, a deportálások legfőbb irányítóinak, a két belügyi államtitkárnak, valamint belügyminiszterüknek, továbbá vitéz Ferenczy László csendőr alezredesnek a büntetőpere a szűkített értelmű Holocaustért való népbíróság előtti felelősségre vonást fémjelezte.¹³⁰ Említhetők Hain Péter és társai, vagy a Külföldieket

¹²⁸ Dr. Kende Péter: Védtelen igazság. Röpirat bírókról, ítéletekről, Bp., 2007. Hibiszkusz Könyvkiadó Kft., 321. o. A szerző számításai szerint a jogerősen egykor befejezett háborús és népellenes büntetőperekkel összefüggő benyújtott felülvizsgálati kérelmek 96%-át a LB elfogadta s az annak idején elítélt személyeket felmentette. Ő száz olyan ítéletet vizsgált meg az 1992–2006 között keletkezett kb. ötszáz büntetőügyből, amelyeknek vádlottjait a népbíróság 1945–1950 között háborús és népellenes bűncselekmények elkövetése miatt marasztalta el.

¹²⁹ Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez 4. Bp., 1995. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 57–200. o. Szerkesztette: dr. Horváth Ibolya, dr. Solt Pál (a szerkesztőbizottság elnöke), dr. Szabó Győző, dr. Zanathy János és dr. Zinner Tibor.

¹³⁰ A kegyelmet kapott elítéltek közül említhető – az 1945. január 20-án Moszkvában aláírt fegyverszüneti szerződés hatálybalépéstől immár ismét nem magyar fennhatóság alatt lévő – Kassa, 1944-ben volt rendőrségi vezetője, Horváth György, akit a budapesti népbírák marasztaltak el halálbüntetésre. A szegedi gettó, majd a bevagonírozás távollévő parancsnokát, Finta Imre csendőr századost, az V. (szegedi) csendőrkerület nyomozó alosztályának vezetőjét távollétében viszont Szegeden nem halálra, hanem szabadságvesztésre ítélték a védelem felsorakoztatott tanúinak vallomását követően.

Ellenőrző Országos Központi Hatóság vezetőjének, Pásztóy (Polczer) Ámonnak,¹³¹ büntetőperai, ezekben azonban a vádlottakat időben nem csupán az 1944. március 19-ét követő drámai események miatt marasztalták el. A nemzetvezető és társai büntetőperének tartalmi vonatkozásai közismertek, a vád tárgyává tett bűncselekményeik idején a vidéki zsidóság drámája már hónapokkal korábban befejeződött.¹³²

A törvényerőre emelt négy miniszterelnöki rendelet alapján 1945. február 4-étől négy esztendőn keresztül, 1949. február 1-jéig a fővárosban 160 személyt végeztek a háborús és népellenes bűntettek elkövetése miatt. Két jól elkülöníthető csoport emelkedik ki. A legtöbb kivégzést, 78 személynél a nyilaskeresztesek hatalomra juttatását követően általuk elkövetett, jórészt tömeges gyilkosságokban való, különböző fokú részvételük miatt hajtották végre. Ezek elkövetési színhelyei közül a legismertebbek – a teljesség igénye nélkül – a pesti Duna-part a Margit-hídtól északra és délre, a Városház és Sörház utcák, illetve a Városmajor utca Budán, valamint Pestszentimre. A kivégzettek korábbi foglalkozási összetétele heterogén volt: a korabeli feljegyzések szerint négy-négy asztalossegéd, földműves és magántisztviselő mellett három-három hentes és lakatossegéd volt a meghatározó közülük.

A különböző munkaszolgálatos századok tagjaival szemben elkövetett kegyetlenkedések miatt elítéltek közül 28 személyt végeztek ki Budapesten. Ezek színhelyei közül a legismertebbek a szerbiai Borban, az onnan indult gyalogmenet során és az orosz fronton a 401-es különleges munkásszázad tagjaival szemben elkövetett atrocitások. A kivégzettek foglalkozási összetétele itt is heterogén: az öt cipész és cipészsegéd mellett négy-négy földműves és magántisztviselő, valamint három-három kereskedő- és péksegéd emelhető ki.

A további kivégzésekkel a különböző fegyveres szervezetek magas rangú vezetőit, valamint mellettük különböző, kisebb-nagyobb beosztásokban működő társaikat sújtották. Hivatásos katonák, csendőrök és rendőrök egyaránt találhatók közöttük, a ranglétra esetükben a vezérezredestől tizedesig terjedt. Voltak, akiknek semmi közük nem volt a zsidósággal szemben alkalmazott korábbi agresszív cselekményekhez. A közismert kormányzati vezetőkkel

Amerikai fogságba esett, utóbb Kanadában élt. Büntetőeljárás indult vele szemben, de a bíróság felmentette bizonyítékok hiányában. (Makó Imre– Szigeti János: „Vihar és vész közepette”. A Holokauszt hódmezővásárhelyi áldozatai, Hódmezővásárhely, 2014. Magyar Nemzeti Levéltár és Csongrád Megyei Levéltár Hódmezővásárhelyi Levéltára, 125–130. o. Szerkesztette: Makó Imre)

¹³¹ Utódát, dr. Siménfalvi Sándort nem ítélték halálra.

¹³² A hazai és külföldi történészek vonatkozó munkásságának tételes, valamint egyes népbírói, majd későbbi, immár nem népbírói előtt folyt büntetőeljárások során további elmarasztaltak nevének önkényes kiemeléssel történő ismertetése meghaladja a feldolgozás kereteit.

szemben lefolytatott büntetőeljárások során a vádiratokban és kihirdetett ítéletekben a hangsúlyt nem helyezték a Holocaust során történetekre.

Záró gondolatok – Bibót is idézve

Befejezésül okkal tehető fel a kérdés, hogy amit Bibó (háromesztendő tapasztalatok ismeretében) helyzetértékelő írásában vetett papírra 1948-ban, megállja-e napjainkban is a helyét? Nevezetesen arról írt híres tanulmányában, miszerint „a magyarországi zsidóüldözések számonkérése és jóvátétele első pillanattól kezdve nem tisztázott és nem őszinte feltételek mellett folyt. Nem vitás, hogy annak a számonkérésnek, melynek az ellenforradalmi Magyarország összeomlása után be kellett következnie, tömegben és cselekményben túlnyomó részét a zsidóüldözések számonkérése tette ki: azoknak az eljárásoknak a száma, melyeket az országot a hitleri túlhatalom kezébe adó és nem zsidókkal kegyetlenkedő politikusok, katonák és tisztviselők ellen indítottak, együttvéve is töredéket jelentett azok között az eljárások között, melyek a zsidók gyilkosai, kínzóai, kifosztói, kiszolgáltatói és bántalmazói ellen indultak...”.

Bibó mindehhez azt is hozzáfűzte, hogy „a zsidók ügye lehetőleg keveset emlegetődött külön, beleolvasztódott a fasizmus felszámolásának az egyetemes akcióiba, mintha a zsidók csak egy fajtája lennének a fasizmus rengeteg egyébféle áldozatainak, mintha az ő szenvedésük csak egy esete lenne sok másféle, de egyenértékű szenvedésnek.” Történt mindez úgy, hogy „elmaradt az, hogy az országot politikailag és szellemileg képviselni hívatottak komoly hitellel és példamutatással, az egész országra vonatkoztatva felvetették volna a zsidóüldözésért való önvizsgálat, magába szállás és felelősségvállalás kérdéseit; ami ilyen állásfoglalás mégis történt, nagyjából a másik bűnről beszélt...”¹³³

Mindebből következett Bibó további okfejtése. Szerinte „most pedig mindaz az elégtételi és jóvátételi igényük, melynek különleges és mással össze nem hasonlítható voltát az ország nem volt hajlandó elismerni, elborította a számonkérés egész legális és jogászai apparátusát, országos elégtételadás rangjára emelte az egyes bűnösök vagy gyanúsítottak üldözésére és megbüntetésére szolgáló eljárásokat, s az egész számonkérés levegőjét úgy alakította, hogy a zsidóüldözések áldozatai minden kétes és határon álló tényálláshoz hozzászámították mindazt a részvétlenséget és rosszindulatot, amire a vádlottak padjára nem került többi emberek egész viselkedésében emlékeztek...”.

A felelősségvállalás és számon kérhetőség mértékének összezavarodása – Bibó szerint – „feszültséget idézett elő. Ez a feszültség, sajnos, nem csupán a

¹³³ Bibó István: Zsidókérdés Magyarországon 1944 után. In: Bibó István: Válogatott tanulmányok. Magvető, Bp., 1986. Magvető, 2. kötet, 762–763. o.

szemben álló felek között áll fenn – bár egy bizonyos távlatból megmutatkozik, hogy az egész számonkérési apparátus mennyire igyekezett egyensúlyt tartani az objektív igazság és sértett igény, hatékonyság és igazságkeresés között – a számonkérés összes intézményeinek hitelét is nagyon aláásta... Hamarosan a vádló és védekező indulatoknak és húzásoknak egy olyan tömkelege alakul ki, hogy a legtisztábbnak induló ügy is percekben belül rejtelmessé válik az alaptalan feljelentések, előre elfogult tanúk, hamis ráismerések és rá nem ismerések, gyanús mentővallomások és akasztást követelő vagy a vádlottakat vértanúként kezelő tárgyalótermek összevisszaságában. Így a frontok a hatóság kebelén belül is úgy állanak fel, hogy egymással csatáznak olyanok, akik hajlandók az erélyes számonkérés érdekében biztonság kedvéért ártatlanokat is megbüntetni, és olyanok, akik hajlandók az enyhe irányzat érdekében a biztonság kedvéért bűnösöket is futni hagyni, s a határon álló eseteket rendszeren a két irányzat egymás közti erőviszonya dönti el. Mindennek együttes eredményeképpen a zsidóság túlnyomó részének ma sem szűnt meg az a meggyőződése, hogy az ellene elkövetett vétkek számonkérése szándékosan lagymatagon történik, s ezek az eljárások mind büntetőjogi, mind magánjogi síkon lassan bürokratikusán, enyhén, helyenként részrehajlóan, néha pedig egyenesen égbekiáltó igazságtalansággal zajlanak. A nem zsidó környezetben pedig a fasizmust számon kérő összes eljárásokkal szemben kialakult egy szélesen elterjedt meggyőződés, melynek értelmében ezek az eljárások emberhajszává váltak, ahol az ártatlanok sem érezhetik magukat teljes biztonságban.

Még súlyosabbá vált a helyes mérték, határok és megkülönböztetések hiánya ott, ahol a számonkérés, igazolás ügyeibe egyben szemben álló egzisztenciális érdekek is belejátszottak.¹³⁴

S nem csoda mindezek után, hogy Bibó azt is papírra vethette egyfajta összegzésként, hogy „ilyen körülmények között vált súlyos problémává a zsidóknak az egész számonkérési eljárásban való hivatalos szerepe. A számonkérésben az ügyek bíráiként a nyomozás és ítélkezés különböző szakaszaiban szerepelt annyi zsidó vagy zsidótörvények által érintett személy, hogy ennek alapján tapasztalati támpontot is kapott s komoly visszhangra számíthat az a beállítás, hogy az egész számonkérés lényege tulajdonképpen az, hogy most – a múlt visszatorlásaként, amikor a magyarok ítélkeztek a zsidók felett – a zsidók ítélkeznek a magyarok felett. Ennek a beállításnak a veszélyességét hamar felismerték sokan, azóta nem is egyszer leszögezték hivatalosan és nem hivatalosan, hogy az igazolásnak és a népbíráskodásnak nem az a célja, hogy a zsidók számára adjon az ítélkezésre alkalmat a nem zsidókkal szemben, hanem az, hogy a megsértett emberi méltóságot és az elpusztult emberéletéért szerezzen elégtételt az aljassággal és gonoszossággal szemben; s a

¹³⁴ Uo. 764–766. o.

kormányzat köreiből is hamar kialakult az a törekvés, hogy ezekre a posztokra minél több nem zsidót kell keresni.”

Majd azt is okkal fűzte még hozzá, hogy téves volt az alapelv, miszerint azt kell kimondani, hogy „lehetőleg minél több nem zsidó szerepeljen ezekben az eljárásokban, hanem egyenesen és nyugodtan azt, hogy a zsidóüldözések számonkérésére vonatkozó különleges bíraskodásban az ügyek bíráiként – akár kezdeti, akár végső fokon – zsidók és zsidótörvények által érintett emberek egyáltalán ne vegyenek részt.” Bibó a történetek kortársaként – tapasztalván, látván és hallván mindazt, ami írásra serkentette – példákkal támaszthatta alá, hogy volt olyan munkaszolgálatos, akinek családját kiirtották, és ezt követően „beállott a számonkérés apparátusába vallatni, nyomozni és ítélni”, s demokrata maradt. Ám tapasztalhatta azt is, hogy az általa vártnál „mennyivel nagyobb számban vannak olyan volt üldözöttek, akik konkrét számonkérési ügyekben szenvedélyesen akarják és meg is tudják őrizni tárgyilagosságukat; arról azonban, hogy ez volna az általánosan uralkodó beállítás, nem tudok.” Ezért vélte célszerűnek, hogy a zsidók ne vegyenek részt számonkérésben, miután finom megfogalmazásából kitűnik, hogy ha nem ez, akkor a másik beállítás, a tárgyilagosság hiánya uralkodott az idő tájt és a korábbiakban. A zsidók távolfartásával elérhető lenne, „hogy a magyar nemzet a maga becsületét, amennyire azt büntetésekkel egyáltalán lehet, helyreállítsa, a maga becsületének bemocskolóit megbüntesse és megbélyegezze: mindennél fontosabb tehát, hogy az annak az ítéletnek az erkölcsi érvényessége, melyet ennek az eljárásnak a során meghoznak, soha később, semmilyen vonatkozásban megerőtleníthető és kétségessé tehető ne legyen.”¹³⁵

Bibó reményeit, megalapozott vágyait utóbb a tények nem igazolták. Miért? A sztálini rendszer létrehozását, felépítését és mindenkori (utódok alatti) megvédését is szolgáló büntető igazságszolgáltatás megtorló határozatainak egy részét semmissé nyilvánították az 1989–2000 között kihirdetett négy semmisségi törvénnyel. Mindmáig elmaradt azonban a háborús és népellenes büntetőügyekben ártatlanul meghurcoltak büntetőpereinek esetében. Az egyéni elbírálást szem előtt tartó olyan rendezés szükséges, mint az 1963–1989 között elítéltek esetében, tehát nem ex lege.¹³⁶ Okkal tehető fel a kérdés: vajon annak idején a fájdalmat kellett volna kiegyenlíteni, avagy igazságot szolgáltatni?

Nyilvánvaló a válasz, hogy az utóbbit, Magyarországon azonban – mint oly sok esetben – más és azért is történt, mert különböző okokból elfogultak

¹³⁵ Uo. 771–773. o.

¹³⁶ Zinner 2011, 141–142. o. Szemben dr. Kende felháborodásával négy évtizedes kötődő kutatásaim (és közel egy évtizeden át ezen iratokkal való hivatali, levéltárosi foglalatosságom) alapján ezeknek a felmentő határozatoknak a tartalmával rokonítható tudományos következtetésekhez jutottam.

nyomoztak, vádoltak és ítékeztek. A hiteles adatok, tények helyett gyakorta az érzelmek tobzódtak, a kihallgatók szobáit, a tárgyalótermeket nem uralta a tárgyilagosság.¹³⁷ A büntetőperek végső kimenetelére fogékony közvéleményt erőteljesen befolyásolni igyekeztek a különböző pártállású politikusok, és a társadalmat már előzetesen hangolták a politika rezdüléseit élénken figyelő, a Moszkvából érkezett hatalmasságokat a végletekig kiszolgáló, egyfajta előzetes ítélethirdető fórumként megnyilatkozó, a korábbi esztendőkből különböző okokból sértett újságírók. A traumák vélt okozói vagy a büntetteket valóban elkövetők között gyakorta tűnt el a különbség a népbíróságok tárgyalótermében. Egyes, önmagukat küldetéstudattal felruházók áthágva a törvényes kereteket, a helyzetet úgy alakították annak idején, hogy gyakorta nem arra használták a háborús és népellenes büntetőperekben eljáró népbíróságokat, amiért azokat létrehozták. Nem a nemzet perét folytatták le megrontóival szemben, miként azt dr. Valentiny utóda oly hangzatosan, oly érzelmösen kifejtette annak idején. Magyarországon úgy alakultak az események a népbíróságok előtt, ahogy az országba süvítő keleti szelet vitorlájukba fogták azok, akiknek feladata a világbirodalommal lett Szovjetunió vezérei által vallott politika tűzön-vízen át történő megvalósítása, majd képvisellete lett immár az Elbától keletre létrejövő egyik táborban, és ha kell, akkor ártatlan áldozatoktól sem visszariadva. Ők jó Quisling módjára igyekeztek igazolni – miként Rákosi írta Dimitrovnak – a beléjük helyezett reményeket. Polgárháborús körülményeket teremtve torzították el az eufemisztikusan népnek nevezett igazságszolgáltatást, tették azt lépésről lépésre a politika szolgálólányává, később szinte játékszerévé. Azt, hogy kiket kellett volna valóban elmarasztalni, kiket kellett volna elérnie Justitia pallosának, a jövőformálás közepette szinte csak néhány elkötelezett, törvénytisztelő jogászt érdekelt, és csak addig, amíg el nem távolították őket.

Tudott, hogy mekkora és érthető indulatok feszültek a második világháborút túlélőkben (és feszülnek napjainkban is, az előbb a deportálásokból és a munkaszolgálatból, később a nyugati, de legfőképpen a szovjetunióbeli hadifogolytáborokból hazatértekben, vagy már jórészt csupán utódaikban). Tudott az is, hogy a világegést követő számonkérés során (a nemzetközi kötelezettséget fűgefalevélként használva) – élve, majd visszaélve ezzel a lehetőséggel – a munkáspártok, főként a kommunisták (noha az igazságügyet a szociáldemokraták felügyelték) nem csupán a bűnöket valójában elkövetők felelősségre vonására, hanem már a kezdetektől a politikai hatalmi berendezkedés átalakítására vonták össze erőiket. Törvénytelen ségek garmadáját követték el az ártatlanok meghurcolásával, a különböző adminisztratív módszerekkel és a jogszolgáltatók segítségével. A feltárt nemzetközi adatokkal egybevetve okkal állapíthatta meg Karsai László, hogy a hazai „népbírászkodás nem volt kegyetlenebb vagy igazságtalanabb, vagy ellenkezőleg, elnézőbb,

¹³⁷ Vö. Szakály Sándor i. m. 284–285. o. Az írás Jobban kellene figyelni a tényekre címmel a Magyar Nemzet 2012. augusztus 6-i számának 6. oldalán jelent meg.

megbocsátóbb, mint kelet- vagy nyugat-európai »társai«. Hogy a felelősségre vonás és a megtorlás lehetett volna nálunk is, Európa-szerte is igazságosabb, az biztos.”¹³⁸

Ezért közel hétévtizeddel a történelem után okkal-joggal merül fel a múlttal való immár valóban őszinte szembenézés szükségessége. A történész megértheti a különböző indítékok motiválta korábbi s a kései vágyakat. Hivatása alapján azonban nem bíró, mert más körülmények között dolgozik, hanem kutatásai során tényeket tár fel, rendszerez. Még akkor is, ha azokból fájdalmas következtetések is levonhatók, függetlenül attól, hogy ezzel a népbíróságok véreskezűséget hangoztatók vagy épp ellenkezőleg, az ítélezés során elmaradt taliót hangoztatók nem értenek egyet.

Szubjektív befejezés

Most azzal illik befejeznem – ismét Bibó írásának finom, de érdemi kritikájára utalva – miképp értékelte ő az érintettek tárgyilagosságát: „arról azonban, hogy ez volna az általánosan uralkodó beállítás, nem tudok.” Nos, a népbíráskodás valóban aligha szólt, szólhatott erről, mert „oly korban” történt. Napjainkban oly sokan ’44 kapcsán folyamatosan (mindenféle, kerek és nem kerek évfordulótól függetlenül, egyfajta politikai megnyilatkozásként) követelik (mint egy papagáj-kommandó), hogy a halottak emlékével összefüggve az államhatalom hajtson fejet és ismerje el a történelemért az elődök felelősségét (azért, amihez az újabb és újabb politikusi generációknak semmi, de semmi köze nem volt, nem lehetett). Ám tényként rögzíthetem (miután a magam részéről még soha nem találkoztam azzal), hogy ezzel szemben senki és semmi: sem magánemberként, sem politikai szerveződés vagy egyházi szervezet részéről nem követte meg a 1945 elejétől a népbíráskodás során annak a büntetőeljárások titkosrendőrségi, katonapolitikai kezdeteitől a jogerős elmarasztalásokig által ártatlanul meghurcoltakat, valamint túlélőiket. Ennek az írásnak tartalma alapján érzem kötelességemnek – a történész tollát ugyanis kizárólag az igazság, és nem a harag és részrehajlás vezetheti –, hogy megkövessem az ilyen kárvallottakat.

Tartalomjegyzék

Bevezetés

A nemzetközi előzmények és a magyar tervek

A kommunista célok megvalósítása „koalíciós” programként

A titkosrendőrség

A különbíráskodás

¹³⁸ Karsai László: A magyarországi népbíráskodás nemzetközi összehasonlításban. In: Pártatlan..., 63. o.

Kétfajta megközelítés

Mit mutatnak a statisztikai adatok?

A népbíráskodás '56 után háborús és népellenes büntetőügyekben

Miképp értékelhető a népbíráskodás?

Hogyan oszlik meg az elmarasztaltak száma a vádpontok alapján?

Záró gondolatok – Bibót is idézve

Szubjektív befejezés

Budapest, 2016. január 10.

© Zinner Tibor, MTA TK

MTA Law Working Papers

Kiadó: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont

Székhely: 1014 Budapest, Országház utca 30.

Felelős kiadó: Rudas Tamás főigazgató

Felelős szerkesztő: Szalai Ákos

Szerkesztőség: Hoffmann Tamás, Kecskés Gábor, Szalai Ákos, Szilágyi Emese

Honlap: <http://jog.tk.mta.hu/mtalwp>

Email: szalai.akos@tk.mta.hu

ISSN 2064-4515